Ona Aleknavičienė

Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) viešinimas ir vertinimas periodiniuose XVIII amžiaus leidiniuose: prenumeratos skelbimas (1792), anotacija (1793), recenzija (1798)

Tiriant rankraštinius įrašus Gotfrydo Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (*Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija*, Karaliaučius, 1793)[1] egzemplioriuje, saugomame Žemutinės Saksonijos valstybinėje ir Göttingeno universiteto bibliotekoje (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen; SUB Göttingen: 8 H L BI I, 8856), domėtasi, kaip ši knyga pateko į biblioteką[2]. Tai nustatyti padėjo recenzija, publikuota 1798 m. Göttingene ėjusiame periodiniame leidinyje *Göttingische Bibliothek der neuesten*

[1] [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793 (toliau komentaruose – *OLL*); vertimas į lietuvių kalbą: Gotfrydas Ostermejeris, „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija", in: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 298–441 (toliau komentaruose – *OLG*).

[2] Ona Aleknavičienė, Mindaugas Šinkūnas, „Rankraštiniai Gotfrydo Ostermejerio įrašai jo knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) egzemplioriuje Žemutinės Saksonijos valstybinėje ir Göttingeno universiteto bibliotekoje", in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 145–149.

theologischen Literatur (*Naujausios teologinės literatūros Göttingeno biblioteka*). Dar viena recenzija, nors laikytina veikiau anotacija, buvo paskelbta kiek anksčiau – 1793 m. taip pat periodiniame leidinyje *Preussisches Archiv* (*Prūsijos archyvas*), leistame Karaliaučiuje. Tame pačiame leidinyje metais anksčiau –1792-aisiais (taigi knygai dar neišėjus) – Ostermejeris buvo įdėjęs skelbimą dėl rengiamos knygos prenumeratos.

Abi recenzijos ir skelbimas Lietuvos mokslo apyvartoje iki šiol beveik nefunkcionavo, nors tai svarbūs veikalo *Erste Littauische Liedergeschichte* viešinimo ir vertinimo faktai. XVIII a. tai buvo ir istoriografinių žinių apie lietuvių raštiją skleidimas, ir mažai žinomos literatūrinės tradicijos parodymas, ir pačios raštijos populiarinimas. Šiandien šios publikacijos vertintinos kaip Prūsijos Lietuvos literatūros ir kultūros istorijai įdomi vokiškoji XVIII a. pabaigos lituanistika.

Publikuojamos faksimilės ir komentuotas vertimas į lietuvių kalbą. Vertime išsamiau komentuojami netikslūs teiginiai ir jų interpretacijos. Tuo siekiama atkreipti dėmesį į naujausius senųjų giesmynų tyrimus, kuriais galima remtis tiriant paties Ostermejerio veikalą *Erste Littauische Liedergeschichte* arba laikant jį giesmynų istorijos tyrimų šaltiniu. Išnašose informacijos apie minimus asmenis ir veikalus pateikiama daugiausia tada, kai publikuojamuose tekstuose ji netiksli, kai nenurodyti vardai ir gali kilti sunkumų identifikuojant asmenis. Pusjuodžiu šriftu išskiriami žodžiai, kurie vokiškame fraktūra rinktame tekste išspausdinti švabachu arba antikva, t. y. paties autoriaus išskirti kitu šriftu. Knygų pavadinimai perteikiami kursyvu. Verčiant sutrumpintus vokiškus žodžius, trūkstamos dalys, taip pat ir žodžiai, kurių reikia minčiai suprasti, pridedami laužtiniuose skliaustuose.

1792 M. GOTFRYDO OSTERMEJERIO SKELBIMAS DĖL KNYGOS PRENUMERATOS PERIODINIAME LEIDINYJE *PREUSSISCHES ARCHIV*

Skelbimas „Avertissement“ dėl knygos prenumeratos įdėtas į periodinio leidinio *Preussisches Archiv* 1792 m. rugpjūčio mėnesio sąsiuvinį[3]. Skelbimas

[3] [Gottfried Ostermeyer,] „Avertissement“, in: *Preussisches Archiv. Sr. Majestät dem Könige allerunterthänigst gewidmet von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in*

dviejų puslapių, rašytas vokiškai, pasirašytas *Ostermeyer*, datuotas 1792 m. gegužės 1 d., parašymo vieta – Trempai.

Periodinį leidinį *Preussisches Archiv* 1790–1798 m. leido Karališkoji vokiečių draugija Karaliaučiuje (Königliche Deutsche Gesellschaft in Königsberg, 1741–1945), kuriai priklausė ir Ostermejeris. Draugija įsteigta Karaliaučiaus universiteto privatdocento Cölestino Christiano Flottwello (1711–1759), vėliau tapusio retorikos profesoriumi, iniciatyva. Kad įgytų autoritetą, 1743 m. ji išsirūpino karaliaus Frydricho II privilegiją, kuria jai buvo suteiktas Karališkosios vokiečių draugijos titulas, teisė patiems rinkti prezidentą ir direktorių, pasirinkti globėją (protektorių) iš karališkosios ministerijos, skirti tikruosius ir garbės narius. Be to, suteikta teisė leisti raštus be oficialiosios cenzūros – juos turėjo vertinti ir apie tinkamumą spaudai spręsti patys draugijos nariai. Karaliaus privilegijoje pabrėžta, kad mokslo darbuose jie turi skatinti pažangius mokslus ir menus, o pagrindinis tikslas – vokiečių kalbos tobulinimas („die Excolirung der deutschen Sprache"). Draugijos direktoriumi karalius 1743 m. patvirtino steigėją Cölestiną Christianą Flottwellą, o prezidentu – Karaliaučiaus universiteto profesorių Johanną Jakobą Quandtą, 1686–1772; šias pareigas ėjo iki 1772)[4].

Draugijos nariai posėdžiuose skaitė pranešimus, skelbė straipsnius ir proginius leidinius, o nuo 1790 m. straipsnius, recenzijas, statistinę informaciją publikavo periodiniame draugijos leidinyje *Preussisches Archiv*. Jis ėjo kas mėnesį sąsiuviniais (taigi tai buvo mėnraštis), be to, sąsiuviniai kasmet būdavo išleidžiami ir įrišti į bendrą 2 tomų leidinį[5]: šeši pirmojo pusmečio sąsiuviniai sudarydavo pirmą tomą, šeši antrojo – antrą. Per devynerius metus iš viso išėjo 18 tomų, leidinys buvo prenumeruojamas.

Tiksli Ostermejerio priėmimo į draugiją data kol kas nenustatyta. Bent trijų knygų antraštiniane lape jis nurodo save kaip šios draugijos garbės narį.

Preussen, 1792, Bd. 2, H. 8, [s. p.]. Rugpjūčio sąsiuvinio antraštė tokia: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Kön. Deutsch. Gesellsch. zu Königsberg. August 1792*, Königsberg: bei Driest, in Verlag und auf Kosten der Gesellschaft.

4 Apie draugijos istoriją XVIII a. žr. Samuel Gottlieb Wald, „Die Geschichte der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preußen", in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 2, p. 852–892; Liucija Citavičiūtė, „Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos reikšmė prūsistikos ir lituanistikos tyrimams XVIII amžiuje", in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2008, kn. 26, p. 273–294.

5 Samuel Gottlieb Wald, *op. cit.*, p. 892.

Antraštiniame lape nurodyti pareigas ir titulus XVIII a. buvo įprastas reiškinys, tarsi autoriaus vizitinė kortelė. Pirmasis dabar žinomas jo įrašas yra knygoje *Bedenken über einen Entwurf zu einem Neuen Littauischen Gesangbuch* (*Apmąstymai apie naujojo lietuviško giesmyno projektą*, Karaliaučius, 1786), antrasis – gramatikoje *Neue Littauische Grammatik* (*Nauja lietuvių kalbos gramatika*, Karaliaučius, 1791), o trečiasis – giesmynų istorijoje *Erste Littauische Liedergeschichte* (Karaliaučius, 1793):

> Ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Geimeine Past. Seniore und der Königl. deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitgliede (1786)[6];
>
> ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Geimeine Pastore Seniore und der Königlich= Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehren=Mitglied (1791)[7];
>
> ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Geimeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied (1793)[8].
>
> (Parašyta Gotfrydo Ostermejerio, Trempų parapijos vyresniojo kunigo ir Karaliaučiaus Karališkosios vokiečių draugijos garbės nario[9].)

1780 m. išėjusios Ostermejerio knygos *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (*Mintys apie senuosius Prūsijos gyventojus*, Karaliaučius, 1780) antraštiniame lape šio titulo prie autoriaus pavardės dar nebuvo, taigi į draugiją jis turėjo būti įstojęs tarp 1780 ir 1786 m.

---

6 [Gottfried Ostermeyer,] *Bedenken über einen Entwurf zu einem Neuen Littauischen Gesangbuch, nebst vorangesetztem Bericht von der Veranlassung dazu. Ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Past. Seniore und der Königl. deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitgliede* [...], Königsberg: gedruckt bey G. L. Hartung, Königl. Ostpreuß. Hof= und Academ. Buchdrucker, [1786], p. [1r].

7 [Gottfried Ostermeyer,] *Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich=Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehren=Mitglied*, Königsberg: gedruckt bey G. E. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1791, p. [1r].

8 [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte*, p. [1r].

9 Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, p. 163, 299.

Įdėti skelbimą dėl prenumeratos Ostermejerį paskatino ankstesnis bandymas, kai buvo leidžiama jo lietuvių kalbos gramatika. Skelbime sakoma, kad jis tikisi gausesnės paramos, negu gavo rengdamas gramatiką (šis skelbimas kol kas dar nerastas). Būsimos knygos adresatu Ostermejeris manė būsiant mokslu besidominčius žmones – ir ne tik Prūsijoje, bet ir už jos ribų. Jis savo knyga tikėjosi užpildyti didelę spragą „mūsų tėvynės literatūros istorijoje" – mat apie vokiškus bažnytinius giesmynus yra daug istorinių duomenų, tuo tarpu apie lietuviškus jų labai mažai, dažniausiai žinomos tik pavardės. Jis tuos duomenis daugelį metų rinkęs ir dabar jau susisteminęs. Leono Gineičio nuomone, Ostermejeris, keldamas pavyzdžiu vokiečių literatūros istoriografus, apeliavo į krašto šviesuomenės ambicijas turėti knygą ir apie lietuvių giesmynų istoriją[10].

Kad knygą jis ketino platinti ir užsienyje, buvo užsiminęs Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) traktate *Bescheidene Beantwortung* (*Kuklus atsakymas*, Karaliaučius, 1788), kai Ostermejerio knyga dar nebuvo išleista. Ta užuomina susijusi, žinoma, su jų polemika dėl giesmynų rengimo – pateikiama kaip Ostermejerio grasinimas aprašyti oponentų išpuolius, paviešinti jo parengto giesmyno *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos* (Karaliaučius, 1781 [1780], neišlikęs[11]) kritikus ne tiktai Prūsijoje, bet ir už jos ribų[12].

Skelbime irgi minimi ginčai, kilę dėl jo giesmyno. Tik jiems nurimus, Ostermejeris galėjęs imtis rašyti lietuviškų giesmynų istoriją, nes į ją turėjusi būti įtraukta ir visapusiška informacija apie jo giesmyno rengimą bei likimą. Parašyti tokią knygą jis planavęs daug anksčiau – prieš 12 metų (taigi apie 1780), apie tokius ketinimus jis rašęs ir giesmyno pratarmėje.

---

10 Leonas Gineitis, *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 103.

11 [Gotfrydas Ostermejeris, *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos su nobaźnomis Maldomis i wienas Knygas suglaustos nů G. Ostermeyerio*, Karalauczuje: Drukawotas pas G. L. Artungą, 1781]; apie giesmyną žr. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: *1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969, p. 298–299, įrašo nr. 860 (toliau – *LB* I).

12 [Christian Gottlieb Mielcke,] *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet von C. G. Mielcke, Cantore zu Pilckallen*, Königsberg: gedruckt mit Kanterschen Schriften, 1788, p. 48–50; Kristijonas Gotlybas Milkus, „Kuklus atsakymas", in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė, Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 263–264.

Skelbime yra knygotyros ir spaudos istorijai įdomių duomenų: apie prenumeratos kainą, jos rinkimo būdus, vietas ir tuomet taikytus rinkodaros elementus (kas surenka lėšų dešimčiai knygų, vienuoliktą gauna nemokamai). Dalį spaudos kaštų buvo pasirengęs padengti pats knygos autorius.

Žurnale skelbimas įdėtas iškart po 1792 m. rugpjūčio mėnesio turinio (pradžioje), nepaginuotas (žr. 1–3 pav.); ištisinėje viso 1792 m. leidinio paginacijoje jis yra tarp 476 ir 477 puslapio. Skelbimas į lietuvių kalbą išverstas ir publikuojamas pirmą kartą.

[I] Pranešimas[13]

Prabėgo ne daugiau kaip 12 metų, kai aš savo išleisto giesmyno pratarmėje[14] žadėjau paskelbti lietuviškų giesmynų istoriją. Šitas pažadas būtų seniai ištesėtas, jei tuo tarpu minėtam giesmynui nebūtų kilęs pasipriešinimas. Savaime suprantama, į giesmynų istoriją turėjo būti įtrauktas naujasis giesmynas[15] ir pateikta išsamių žinių apie jo rengimo priežastis, sandarą bei likimą. Tam trukdė dėl jo kilęs ginčas. Jis turėjo pirmiau nurimti, kad žinios apie knygą galėtų būtų pateiktos galutinės. Dabar tai jau baigėsi, todėl negaišdamas pildau pažadą. Žinoma, kiek daug istorinių duomenų turime apie mūsų vokiškas bažnytines giesmes, o apie lietuviškas jų tiek mažai, kad vos galima tikėtis nors **kažko**. Kadangi aš jau metų metus negailėjau pastangų, kad juos surinkčiau ir susisteminčiau, tai viltingai tikiuosi visuomenės paramos, kad tai, kas surinkta ir sutvarkyta, būtų galima išspausdinti, – ir, beje, gausesnės paramos, negu gavau savo gramatikai[16]. Pastarąją knygą naudoja beveik

---

[13] Vok. *Avertissement* 'pranešimas, informavimas, žinia'; žodis į vokiečių kalbą atėjęs iš prancūzų.

[14] Tai Ostermejerio giesmynas *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos* (Karaliaučius, 1781), jis neišlikęs.

[15] Čia, kaip ir knygoje *Erste Littauische Liedergeschichte*, Ostermejeris *Naujuoju giesmynu* vadina 1781 m. giesmyną *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos.* 1791 m. jis buvo išleidęs dar ir 32 giesmių rinkinėlį: [Gotfrydas Ostermejeris, *Giesmės*, 1791] (neišlikęs), bet jis paprastai vadinamas *Priedu prie naujojo giesmyno*; apie jį žr. *LB* I 299, įrašo nr. 862; taip pat Ona Aleknavičienė, „Dvi Zygfrydo Ostermejerio giesmės: paskelbtos 1781 ar 1791 metais?", in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 119–136.

[16] Tai Ostermejerio gramatika *Neue Littauische Grammatik* (Königsberg, 1791).

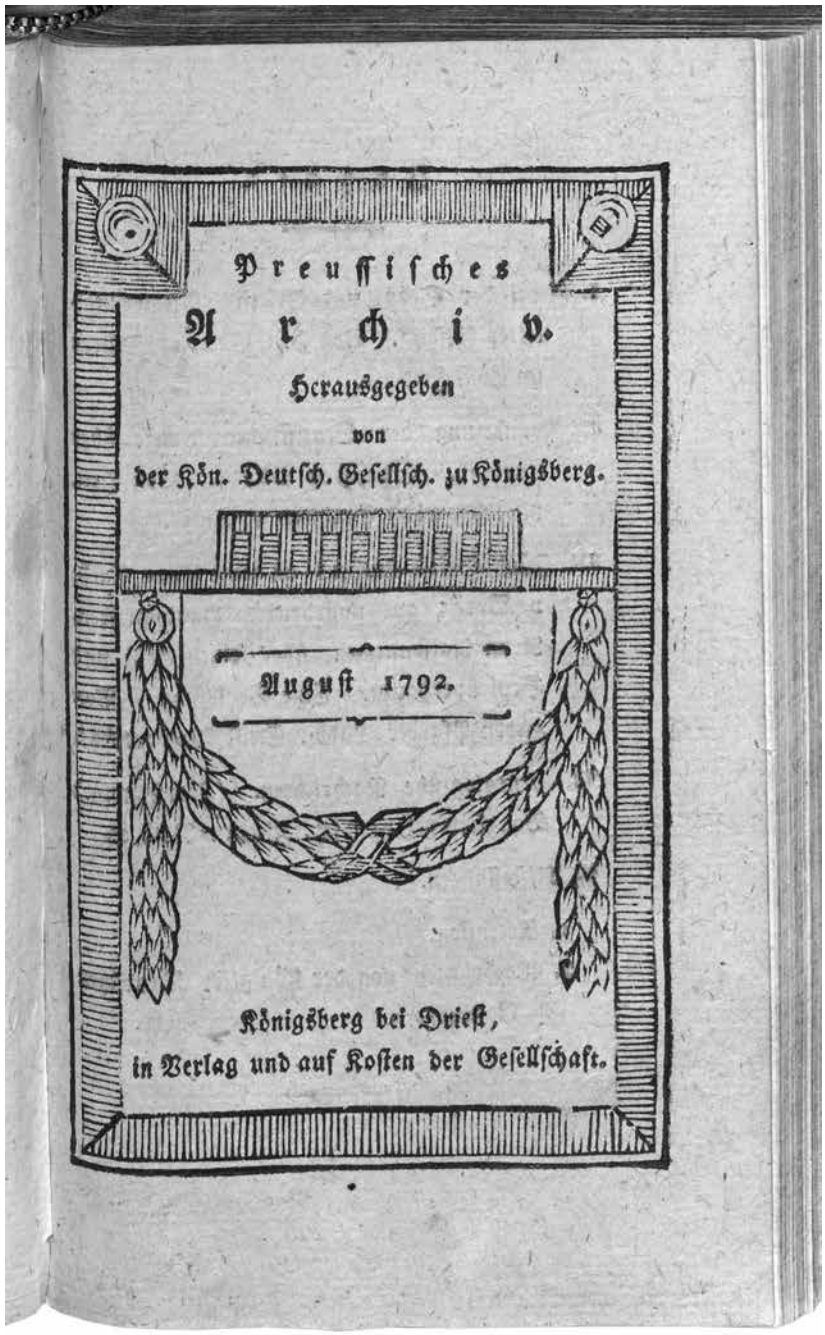

Preussisches
Archiv.
Herausgegeben
von
der Kön. Deutsch. Gesellsch. zu Königsberg.

August 1792.

Königsberg bei Driest,
in Verlag und auf Kosten der Gesellschaft.

1

1–3 pav. Gotfrydo Ostermejerio skelbimas „Avertissement“
dėl *OLL* prenumeratos (*Preussisches Archiv*, 1792, Bd. 2, H. 8);
Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H Pruss 324, 3

Avertissement.

Es sind meist 12 Jahre verflossen, da ich in der Vorrede zu dem von mir herausgegebenen Gesangbuche, eine Littauische Liedergeschichte zu liefern versprach. Dieses Versprechen würde längst erfüllet seyn, wenn nicht der Widerspruch gegen bemeldtes Gesangbuch dazwischen gekommen wäre. Natürlich mußte in der Liedergeschichte das neue Gesangbuch mitgenommen, und von der Veranlassung dazu, seiner Einrichtung und seinen Schiksalen umständliche Nachricht ertheilet werden. Das hinderte aber die darüber entstandene Streitigkeit. Die mußte erst beendiget werden, wenn die Nachricht von dem Buche vollständig ausfallen sollte. Diese Beendigung ist nun geschehen; daher säume nicht mein Versprechen in Erfüllung zu bringen. Man weiß, wie viel historische Nachrichten wir von unsern deutschen Kirchengesängen haben; von dem Littauischen aber sind derer so wenige vorhanden, daß sie kaum für ein Etwas zu rechnen sind. Wenn ich nun die Jahre her keine Mühe gesparet dergleichen zu sammeln und in ein System zu bringen; so rechne zuversichtlich auf die Unterstützung des Publikums, das Gesammlete und in Ordnung Gebrachte durch den Druk bekannt machen zu können: und zwar auf eine reichere Unterstützung, als ich bey meiner Grammatik gefunden. Dieses letztere Buch dient fast nur

2

allein den Kirchen- und Schul-Lehrern in Littauen; die Liedergeschichte aber ist ein Buch für alle Gelehrte, nicht nur in, sondern auch ausser Preussen. Sie liefert Nachrichten von gelehrten Männern und ihren Geistesproducten, die sonst kaum dem Namen nach bekannt sind. Sie füllt also eine nicht unbedeutende Lücke in der Litterargeschichte unsers Vaterlandes aus. Wenn indessen mein Vermögen nicht hinreicht die Kosten zum Druk völlig zu bestreiten; so erwähle auch hier, wie bey der Littauischen Grammatik, den Weg der Pränumeration. Das ganze Werk möchte ohngefähr 20 Bogen betragen, die auf Schreibpapier im Druk erscheinen werden. Der Vorschuß darauf soll dennoch nicht höher als 2 Gulden pr. seyn. Sollte die Bogenzahl wider Vermuthen höher steigen; so wird für jeden über 30 gehenden Bogen 3 gr. pr. nachgezahlt. Der Vorschuß kann in Königsberg an Herrn Pf. Engewald, sonst aber durch unser ganzes Land an die Herren Kirchen-Inspectores entrichtet werden. Nicht nur diese werthen Männer, sondern auch alle Förderer und Freunde der Gelehrsamkeit werden hiemit geziemend ersuchet die geringe Mühe der Collection über sich zu nehmen. Dafür gebe gerne, wie gewöhnlich, auf 10 Exemplare das eilfte.

Trempen, d. 1. Mai 1792. Ostermeyer.

3

[II] vien tik Lietuvos[17] bažnyčių ir mokyklų mokytojai, o giesmynų istorija yra knyga visiems mokslininkams – ir ne tik Prūsijoje, bet ir už jos ribų. Ji pateikia žinių apie išsilavinusius vyrus ir jų dvasinę kūrybą, – jų vos žinomos pavardės. Taigi ji mūsų tėvynės literatūros istorijoje užpildo ne tokią jau nereikšmingą spragą. Kadangi mano lėšų padengti visus spaudos kaštus neužtenka, tai ir čia, kaip ir leisdamas lietuvių kalbos gramatiką, renkuosi prenumeratos kelią. Visas veikalas galėtų sudaryti apie 20 lankų, jie būtų spausdinami rašomajame popieriuje. Įmoka tam vis dėlto neturėtų būti didesnė kaip 2 pr[ūsiški] guldenai. Jei lankų skaičius, priešingai negu spėjama, šoktelėtų aukštyn, tai už kiekvieną 30 lankų viršijantį [lanką] reikėtų primokėti po 3 pr[ūsiškus] gr[ašius]. Įmoką galima sumokėti Karaliaučiuje ponui kun[igui] Engewaldui[18], o šiaip tai ir visame mūsų krašte ponams bažnyčių inspektoriams. Ne tik šie garbingi vyrai, bet ir visi mokslo rėmėjai bei draugai čia maloniai prašomi imtis rinkti lėšas. Už tai mielai duočiau, kaip įprasta, už 10 egzempliorių vienuoliktą.

Trempai, 1792 [m.] gegužės 1 d. Ostermejeris.

1793 M. ANOTACIJA PERIODINIAME LEIDINYJE *PREUSSISCHES ARCHIV*

Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* anotacija žurnale *Preussisches Archiv* paskelbta 1793 m. lapkričio mėnesį. Anotacija publikuota trečiame skyriuje „III. Litterrarische Anzeigen“ („III. Literatūriniai pranešimai“, p. 821–827; žr. 4–5 pav.).

Pratarmę knygai Ostermejeris pasirašė 1793 m. liepos 15 d., tad informacija apie knygos pasirodymą laikytina labai operatyvia. Pridurtina, kad žurnale 1793 m. ir pats Ostermejeris paskelbė 2 straipsnius: 1) balandžio mėnesį apie

[17] Turėta galvoje Prūsijos Lietuva.

[18] Johannas Ludwigas Engewaldas – 1789–1800 m. Karaliaučiaus Šv. Elžbietos bažnyčios kunigas. Nuo 1604 iki 1807 m. čia vyko lietuviškos pamaldos (Friedwald Moeller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, t. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968, p. 75).

senuosius Prūsijos dievus Perkūną, Pikulį ir Patrimpą[19]; 2) liepos ir rugpjūčio mėnesį didelį straipsnį apie Trempų parapijos istoriją[20].

Anotacija pasirašyta inicialu *H*. Manytina, kad jos autorius – Georgas Ernstas Sigismundas Hennigas (1746–1809)[21]. Hennigas nuo 1776 m. dirbo Karaliaučiuje Lyvenikės (vok. *Löbenicht*) bažnyčios kunigu, buvo mokyklų ir bažnyčių tarėjas, nuo 1783 m. – Wallenrodtų bibliotekos direktorius, nuo 1796 m. – Rytų Prūsijos konsistorijos tikrasis tarėjas ir narys, nuo 1802 m. – Karaliaučiaus universiteto profesorius[22]. Hennigas į draugiją įstojo dar studijuodamas Karaliaučiaus universitete (studijavo teologiją ir filosofiją)[23]. Būtent su jo vardu siejamas draugijos veiklos atkūrimas XVIII a. pabaigoje (veikla buvo nutrūkusi 1758–1766 ir 1776–1783), kai 1783 m. tapo direktoriumi, o 1788 m. – prezidentu. 1789 m. patvirtintas naujas statutas, nutarta kas mėnesį daryti viešus posėdžius, kuriuose draugijos nariai skaitytų pranešimus ir paskui juos publikuotų mėnraštyje *Preussisches Archiv*[24]. Draugijos direktoriumi 1788 m. tapo Karaliaučiaus universiteto graikų kalbos ir teologijos profesorius Samuelis Gottliebas Waldas (1762–1829). Jis, beje, 1807–1809 m. vadovavo ir Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarui[25].

Hennigo ir Waldo pavardės žurnale gana dažnos, yra nemažai ir trumpų informacinių pranešimų, pasirašytų raidėmis *H*. arba *W*. Hennigas skelbė straipsnius apie senąją prūsų kalbą (1794), latvių kalbos istoriją (1796–1797),

---

19 [Gottfried Ostermeyer,] „Ueber die drei Gottheiten der alten Preussen Perkun Pykull und Potrimp. Gegen Hartknoch", in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 1, H. 4, p. 299–307.

20 [Gottfried Ostermeyer,] „Historische Nachrichten vom Trempenschen Kirchspiel", in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 2, H. 7, p. 521–551; Bd. 2, H. 8, p. 579–584.

21 [Georg Ernst Sigismund] H[ennig,] „Zu Königsberg bei Driest 1793 ist herausgekommen: Erste Litthauische Liedergeschichte ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer Pastor zu Trempen und Ehrenmitglied der Kön. Deutsch. Gesellschaft", in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 2, H. 11, p. 826–827. Lapkričio mėnesio sąsiuvinio antraštė tokia: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königlichen Deutschen Gesellschaft in Königsberg. November 1793*.

22 Heinrich Doering, *Die gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, Bd. 1, Neustadt a. d. Orla: bei Johann Karl Gottfried Wagner, 1831, p. 683–684.

23 Samuel Gottlieb Wald, *op. cit.*, p. 862.

24 *Ibid.*, p. 868–891.

25 Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 104.

taip pat Rytų Prūsijos bažnyčių bei mokyklų istoriją (1798, 1790) ir kitais klausimais. Kaip vienas iš draugijos leidinių 1785 m. išėjo jo žodynas *Preußisches Wörterbuch* (Königsberg, 1785). Nors tai iš esmės Prūsijos vokiečių kalbos žodynas, bet kai kuriuos žodžius Hennigas traktavo kaip perimtus iš lietuvių ir jų kilmę aiškino remdamasis lietuviškais. Pratarmėje jis sako, kad aprašydamas senuosius prūsų dievus sekė Ostermejeriu, medžiagos žodynui ėmė ir iš Johanno Jakobo Quandto archyve rastų rankraščių, žodyne yra ir Pilypo Ruigio žodyno *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (Königsberg, 1747) nuorodų. Hennigas dėkoja Gotfrydui Ostermejeriui, Georgui Pisanskiui, Ludwigui von Baczko ir kitiems už žodynui siųstą medžiagą. Ostermejeriui yra dar viena išskirtinė padėka – už papildymus bei pastabas dėl tarimo[26]. Akivaizdu, kad Hennigą ir Ostermejerį siejo produktyvaus mokslinio bendradarbiavimo ryšiai. Žodyno pradžioje paskelbtas jo prenumeruotojų sąrašas liudija, kad ir Ostermejeris, ir jo sūnus Zygfrydas (Siegfried Ostermeyer, 1759–1821), tuomet Viliūnų precentorius, buvo šį veikalą užsiprenumeravę[27].

Anotacijoje Ostermejerio knyga laikoma vertingu indėliu ne tik į Prūsijos literatūros istoriją, bet ir Bažnyčios istoriją, taigi stengiamasi sudominti ir tuos, kurie domisi literatūros paveldu, ir tuos, kurie giesmių ir giedojimo tradiciją traktuoja kaip bažnytinės kultūros reiškinį. Intriga šiame trumpame informaciniame pranešime keliama jau pirmuoju sakiniu teigiant, jog knygos autorius mano, kad tai paskutinis jo parašytas darbas. Ostermejeris pratarmėje iš tiesų sakė, kad tai turėtų būti paskutinė jo knyga, nes jau sulaukęs garbaus amžiaus. Daugiau knygų jis iš tiesų nebeišleido, tačiau literatūrinį darbą dirbo ir toliau: žurnale *Preussisches Archiv* skelbė straipsnius, kai kuriuos nepublikuotus rankraščius vėliau paskelbė sūnus Zygfrydas[28].

---

[26] [Georg Ernst Sigismund Hennig,] *Preußisches Wörterbuch, worinnen nicht nur die in Preußen gebräuchliche eigenthümliche Mundart und was sie sonst mit der niedersächsischen gemein hat, angezeigt, sondern auch manche in preußischen Schriftstellern, Urkunden, Documenten und Verordnungen vorkommende veraltete Wörter, Redensarten, Gebräuche und Alterthümer erklärt werden, im Namen der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg herausgegeben von G. E. S. Hennig, Königl. Preuß. Kirchen= und Schulenrath, Pfarrer im Lobnicht, Aufseher der v. Wallenrodschen Bibliothek, und Direktor der Königl. deutschen Gesellschaft*, Königsberg: in Commißion in der Dengelschen Buchhandlung. gedruckt bey D. E. Kanter, Königl. Hofbuchdrucker, 1785, p. 4v–5r.

[27] *Ibid.*, p. 7v.

[28] Apie vėliau parašytus ir paskelbtus jo darbus žr. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: *XVIII–XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963, p. 104–105 (toliau – *BržA* II).

Žurnale *Preussisches Archiv* išspausdinta Ostermejerio knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* anotacija paminėta Silvestro Baltramaičio veikale *Сборникъ библіографическихъ матеріаловъ для географіи, исторіи, исторіи права, статистики и этнографіи Литвы* (1904)[29].

1793 m. Karaliaučiuje Driesto [spaustuvėje] išėjo*: Erste Litthauische Liedergeschichte ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer Pastor zu Trempen und Ehrenmitglied der Kön. Deutsch. Gesellschaft.*

Garbingasis ponas autorius vėl padovanojo visuomenei labai malonią dovaną ir mes nenorime, kad ši knyga būtų, kaip autorius mano, paskutinis jo parašytas darbas[30]. Įvade jis nurodo šaltinius, kuriais rėmėsi, o toliau aprašo Mažvydo, Bretkūno, Zengštoko, Kleino, Berento, Glazerio giesmynus[31] ir naująjį giesmyną[32]. Prie kiekvieno jis aprašo rengėjo biografiją ir įtikinamą pačių giesmių vertinimą. Tai vertingas indėlis tiek į Prūsijos literatūros istoriją, tiek Bažnyčios istoriją, todėl niekas neturėtų gailėti pastangų šitai knygai perskaityti. Ypač autoriui turėtų kuo šilčiausiai dėkoti tarnybos broliai lietuviai, kad labiau supažindino su jų giesmių turiniu, trūkumais ir pranašumais.

---

[29] [Силвестеръ Балтрамайтисъ,] *Сборникъ библіографическихъ матеріаловъ для географіи, исторіи, исторіи права, статистики и этнографіи Литвы. Съ приложеніемъ списка литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ съ 1553 по 1903 г. (Записки Императорскаго русскаго географическаго общества по отдѣленію этнографіи. Томъ XXV, вып. 1.). Составилъ С. Балтрамайтисъ. Изданіе второе*, С.-Петербургъ: Типографія В. Безобразова и Комп., 1904, p. 336, įrašo nr. 5443.

[30] *OLL* XI; *OLG* 301. Tai Ostermejeris sako knygos pratarmėje. Apie vėlesnius jo darbus žr. *BržA* II 104–105.

[31] Tai Martyno Mažvydo *Katekizme* (Karaliaučius, 1547) esantis giesmių rinkinėlis, Jono Bretkūno *Giesmes Duchaunas* (Karaliaučius, 1589), Lozoriaus Zengštoko *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos* (Karaliaučius, 1612), Danieliaus Kleino *Naujos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1666), Fabijono Ulricho Glazerio *Kelos nobaźnos Giesmes* (Halė, 1736), Jono Berento *Iſsnaujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû=Knygos* (Karaliaučius, 1732) ir vėlesni jų leidimai.

[32] *Naujuoju giesmynu* čia, kaip ir Ostermejerio knygoje, vadinamas jo išleistas giesmynas *Giesmes ſswentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos* (Karaliaučius, 1781), žr. išn. 11.

tigkeit derselben untersuchen werden, wenn es einstmals darüber zur Sprache kommen sollte. Aber auch ausserdem sind noch manche Urtheile in diesem Buche, die Rec. nicht gerade hin unterschreiben möchte.

Ce.

Zu Königsberg bei Driest 1793 ist herausgekommen: Erste Litthauische Liedergeschichte ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer Pastor zu Trempen und Ehrenmitglied der Kön. Deutsch. Gesellschaft.

Der ehrwürdige Herr Verf. macht hier wieder dem Publico ein sehr angenehmes Geschenk, und wir wünschen nicht, daß diese Schrift (wie der Herr V. wohl meint) seine lezte schriftstellerische Arbeit seyn möge. In der Einleitung werden die Quellen angezeigt, aus welchen der Verf. geschöpft und dann folgt die Mosvidische, Bretkische, Sengstokische, Kleinsche, Behrendtsche, Glasersche und neue Liedersammlung. Bei jeder wird die Geschichte des Herausgebers angeführt und dann eine bündige Beurtheilung der Lieder selbst hinzugefügt. Es ist dieses ein so schäzbarer Beitrag theils zur litterarischen Geschichte Preussens überhaupt, theils zur

4

4–5 pav. Georgo Ernsto Sigismundo Hennigo (?) *OLL* anotacija (*Preussisches Archiv*, 1793, Bd. 2, H. 11); Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H Pruss 324, 4

Preussischen Kirchengeschichte, daß gewis keinen die Mühe verdriessen wird, dieses Buch gelesen zu haben; besonders aber müssen dem Verf. seine Litthauischer Amtsbrüder den wärmsten Dank sagen, daß er sie mit dem Inhalte ihrer Lieder und den Mängeln und Vorzügen derselben näher bekannt gemacht hat.

H.

Zu Königsberg bei Hartung ist gedrukt worden: Predigt zur Feier über die Einnahme der Stadt Mainz am 13ten Sonntage nach Trinitatis 1793. gehalten von Victor Sprengel, Feldprediger des Dragoner Regiments v. Schenk zu Tilse.

Aus dem geordneten Text Ps. 118. v. 15. 16. stellet der Hr. Verf. vor: Wie wir das heutige Siegesfest als christliche Freunde des Vaterlandes würdig feiern, nemlich 1) wenn wir freudig erkennen, daß Gott noch mit uns ist und daß der alte Preussische Geist noch nicht von uns wich, 2) wenn wir von Gott hoffen, daß er ferner mit uns seyn werde, 3) wenn wir dieser Hofnung gemäs uns verhalten durch Liebe zur Religion und Ordnung, welche die Staaten beglükt, 4) endlich, wenn wir

5

1798 M. RECENZIJA PERIODINIAME LEIDINYJE *GÖTTINGISCHE BIBLIOTHEK DER NEUESTEN THEOLOGISCHEN LITERATUR*

Daug ilgesnė recenzija paskelbta Göttingene ėjusiame periodiniame leidinyje *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur* (*Naujausios teologinės literatūros Göttingeno biblioteka*), jo ketvirtame tome. Šis tomas susideda iš šešių dalių, iš kurių pirma–ketvirta datuota 1798 m., penkta–šešta 1799 m., o bendrame viso ketvirto tomo antraštiniame lape nurodyti 1799-ieji[33]. Recenzija yra ketvirto tomo pirmoje dalyje, taigi datuotina 1798 m.

Pirmus tris periodinio leidinio tomus 1794–1797 m. leido Karlas Friedrichas Stäudlinas (1761–1826) kartu su Johannu Friedrichu Schleußneriu (1759–1831), o ketvirtąjį, kuriame tarp kitų yra ir Ostermejerio knygos recenzija, paskelbė vienas. Recenzija pasirašyta kriptonimu *S.*, kuris suprastinas kaip *Stäudlin*[34]. Tikėtinas knygos recenzentas – Karlas Friedrichas Stäudlinas, vokiečių teologas, Bažnyčios istorikas, 1790–1826 m. – Göttingeno Karališkojo Georgo Augusto universiteto profesorius, nuo 1803-iųjų – konsistorijos tarėjas[35].

Naujų knygų pristatymui šiame leidinyje buvo skiriama nemažai dėmesio – recenzijos užima daugiau negu pusę ketvirto tomo pirmosios dalies. Šią dalį sudaro du skyriai: straipsnių (yra 2) ir recenzijų (yra 9). Recenzuojami 1793–1797 m. išėję teologijos, Bažnyčios istorijos, filosofijos veikalai, parašyti vokiškai, angliškai ir lotyniškai.

Naujausių knygų recenzijas skelbė ir kiti Göttingene ėję periodiniai leidiniai, ypač daug dėmesio skyrė Karališkosios mokslo draugijos leistas žurnalas *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* (nuo 1802-ųjų iki šiol eina pavadinimu *Göttingische gelehrte Anzeigen*), kurį tuomet leido bibliotekos direktorius, Göttingeno universiteto iškalbos ir poezijos profesorius, minė-

---

33 *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin*, Bd. 4, Göttingen: im Vandenhoek= und Ruprechtschen Verlag, 1799.

34 [Carl Friedrich] S[täudlin,] „Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfr. Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore [et]c. Königsb. mit Driestischen Schr. 1793. 8. 306 S. ohne Vorr.“, in: *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin*, 1798, Bd. 4, St. 1, p. 149–158.

35 Paul Tschackert, „Stäudlin, Karl Friedrich“, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 35, Leipzig: Duncker & Humblot, 1893, p. 516–520.

tosios draugijos sekretorius Christianas Gottlobas Heyne (1729–1812)[36]. Abu žurnalai recenzijomis ir pranešimais aktyvino nuomonių keitimąsi tarp mokslo žmonių ir tai XVIII amžiaus pabaigoje darė didelę įtaką humanitarinių mokslų raidai.

Iš recenzijos paaiškėja ir Ostermejerio knygos patekimo į biblioteką aplinkybės: baigdamas recenziją jis informavo, kad Ostermejeris knygą atsiuntė pats praeitais metais („im vorigen Jahre"), taigi 1797 m. Jau minėta, kad apie užuominas platinti knygą ir užsienyje, rašė 1788 m. Milkus. Sprendžiant iš recenzijos, kartu su atsiųsta knyga buvo ir laiškas, kuriame Ostermejeris rašė, kad knyga išleista jo lėšomis ir nebuvo pardavinėjama. Jis nurodė Nicolovijaus knygyną, per kurį jis padėtų įsigyti knygą skaitytojams užsienyje. Šis knygynas veikė Karaliaučiuje 1790–1818 m., garsėjo knygų gausa ir ryšiais su vietiniais bei užsienio literatais, mokslininkais. Jo savininkas Matthias Friedrichas Nicolovius (1768–1836) buvo dar ir leidėjas, dalyvaudavęs knygų mugėse[37].

Knygos recenzija išsami, gerai referuojanti jos turinį. Recenzijos pradžioje pabrėžiama viešo giedojimo ir jam skirtų giesmynų svarba bažnyčios apeigoms. Giesmynų istorija liudija giesmių pritaikymą tikėjimo mokymui, todėl susijusi ir su religijos istorija, o kiekvienas tai parodantis tyrimas vertingas. Ostermejerio veikalą jis laikė ypatingu dar ir dėl to, kad jų visuomenėje tai reta knyga. Ir nors sakė ribosiąsis tik įdomiausių teiginių perpasakojimu, tačiau turinį aprašė gana detaliai, tam skirdamas net dešimt puslapių.

Kaip ir Ostermejeris, recenzentas pirmiausia trumpai pristato lietuvių giesmių priešistorę. Lietuviškos giesmės tikėjimui mokyti atsiradusios tik Reformacijos laikais. Nors bažnyčios buvo statomos jau anksčiau, kai Vokiečių ordino verčiami lietuviai priėmė krikščionybę, bet visame krašte, ypač kaimuose, jų buvo nedaug. Per pamaldas, kaip įprasta katalikų bažnyčiose, giedodavę tik dvasininkai, be to, vartota paprastiems žmonėms nesuprantama lotynų kalba. Bendruomenė atrodžiusi kaip tyli ir bemintė klausytoja, ji buvo įpratusi įsiterpti tik protarpiais pagiedodama *Kyrie eleison*, *Aleliuja* ir *Amen*. Kaip ir Ostermejeris, recenzentas pamini krikščionių sektas, gyvavusias iki

---

36 Apie Göttingeno universiteto bibliotekos lituanistiką ir žurnale *Göttingische gelehrte Anzeigen* XIX a. skelbtas lituanistinių knygų recenzijas žr. Ona Aleknavičienė, Mindaugas Šinkūnas, *op. cit.*, p. 137–166.

37 A[ugust] Hagen, W. Bergius, „Die Buchhändler Kanter und Nicolovius in Königsberg", in: *Neue Preußische Provinzial=Blätter*, 1850, H. 9, p. 285–286, 293–294.

Reformacijos ir bandžiusias įvesti giedojimą tautinėmis kalbomis, bet tik Lutheriui pavykę tai įgyvendinti. Buvę pastatyta daugiau bažnyčių, kunigams nurodyta mokytis krašto kalbos (iki tol jų pamokslus į lietuvių kalbą versdavę „tolkai“), pradėta giedoti lietuviškai. Primenama, kad jau 1547 m. išėjo nedidelis giesmių rinkinėlis, bet recenzuojamos knygos autorius jo nebuvo matęs.

Ostermejeris savo knygoje išskyrė 7 skirtingus giesmynus: Martyno Mažvydo, Jono Bretkūno, Lozoriaus Zengštoko, Danieliaus Kleino, Fabijono Ulricho Glazerio, Jono Berento ir savo kartu su Povilu Šrederiu išleistąjį, kurį vadino *Naujuoju giesmynu.* Giesmynus ir jų rengėjus tiek Ostermejeris, tiek recenzentas aprašė chronologiškai, recenzijoje išlaikyta ir ta pati numeracija. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek Ostermejeris, tiek recenzentas Mažvydo giesmių rinkiniu vadina giesmes *Katekizme*, o ne jo giesmyną. Taigi XVI a. giesmynų grandinėje trūksta dviejų dalių Mažvydo giesmyno *Gesmes Chriksczoniskas* (Karaliaučius, 1566, 1570), kurį išleido Baltramiejus Vilentas. Ostermejeriui Mažvydo giesmynas nebuvo žinomas, jis tepateikė spėjimą, kad Vilentas galėjo būti išleidęs Mažvydo giesmių rinkinį. Vilento giesmyną jis buvo paminėjęs ir savo giesmyno pratarmėje, nors pats jo išleidimu abejojo: „tas spėjimas nėra visiškai teisingas“[38].

Ostermejeris nebuvo matęs ir Jono Bretkūno giesmyno *Giesmes Duchaunas* (Karaliaučius, 1589). Jį aprašė remdamasis antriniais šaltiniais, todėl knygoje ir atitinkamai jos recenzijoje rašant apie pirmuosius Prūsijos Lietuvos giesmynus yra nemažai netikslumų (žr. vertimo komentarus). Nei Ostermejerio knygoje, nei jos recenzijoje neminimas ir Bretkūno *Kancionalas*[39] bei *Kollectas*[40], abi išleistos Karaliaučiuje taip pat 1589 m. *Kancionale* yra 17 apeiginių giesmių su gaidomis, jos imtos iš Mažvydo giesmyno *Gesmes Chriksczoniskas*, tik paredaguotos. *Kollectas* sudaro kasdienės maldos (tai pirmoji lietuviška maldaknygė, maldos irgi iš Mažvydo giesmyno, tik paredaguotos ir papildytos) ir 2 giesmės.

Knygoje Ostermejeris labai daug dėmesio skyrė ginčams su Kristijonu Gotlybu Milkumi ir jo šalininkais dėl savojo giesmyno, bet recenzijoje į detales per daug nesigilinama, nors šiam giesmynui ir skiriama daugiausia vietos.

---

38 *OLL* 17–18; *OLG* 309.

39 *LB* I 64, įrašo nr. 181.

40 *LB* I 64–65, įrašo nr. 182.

Recenzentas pamini kunigus, susivienijusius į draugiją, kad pagal aptartą planą galėtų parengti pagerintą giesmyno leidimą. Apie diskusijas tepasakoma, kad diskutuota žodžiu ir raštu, kad vienas kandus leidinys keitė kitą, o istorija apie dviejų partijų ginčus sudaro didelę knygos dalį. Kaip pagrindinį diskusinį veikalą jis nurodo Ostermejerio keturių dalių traktatą *Apologie des neuen littauischen Gesangbuchs wider die Mielkische Beschuldigungen in 4 Stücken* (1789–1791)[41]. Recenzentui susidarė įspūdis, kad didžiulėmis priešininkų pastangomis buvo sunaikinta tai, kas jau buvo gerame kelyje, ir Lietuvos ministerijos gėdai pasiekta, kad 1791 m. būtų dar kartą išleistas senasis giesmynas[42]. Aprašydamas naujo giesmyno rengimą ir jį lydėjusį pasipriešinimą, recenzentas stebisi, kad rengėjams teko kautis ne su parapijos prastuomene, bet su išsilavinusiais kunigais, kurie „patogumo dėlei labiau norėjo pasilikti prie senojo".

Kaip recenzentas vertino patį Ostermejerį? Jo požiūris palankus. Recenzentui atrodė, kad Ostermejeris buvo pajėgus parengti naują giesmyną, todėl nepagarbiai žiūrėjo į jo veiklą stabdžiusius – vadino juos piktavaliais ir užsispyrusiais pamokslininkais, kurie priešinosi geresniam giesmynui vien dėl to, kad jis buvo naujas. Taigi jis įžvelgė priešpriešą tarp iniciatyvaus Ostermejerio ir pokyčių nenorėjusių konservatyviųjų jėgų – priešpriešą tarp *naujo* ir *seno*.

Žiūrint istoriškai, Prūsijos Lietuvoje tai ne pirma polemika, išryškinusi sudėtingus religinių raštų kalbos reformavimo klausimus. Siekis išlaikyti stabilius kanoninius tekstus ir kartu atnaujinti jų kalbą visada kėlė įtampą. Tai liudija ir Kleino giesmyno rengimo istorija, ir ypač XVIII a. pradžios polemika, kilusi tarp Michaelio Mörlino ir Jokūbo Perkūno dėl bažnytinės kalbos[43]. Nors

---

41 Pirma dalis neišlikusi: [Gottfried Ostermeyer, *Gottfried Ostermeyers Apologie des Neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Erstes Stück*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1789]. Antrõs (1790), trečiõs (1790) ir ketvirtõs (1791) dalies vertimas į lietuvių kalbą: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, p. 198–297.

42 1791 m. pakartotinai išleistas Adomo Frydricho Šimelpenigio parengtas 8-asis Berento giesmyno leidimas, kuris buvo išėjęs 1752 m. (*LB* I 386–388, įrašų nr. 1098 ir 1103). Giesmynai nuo 1750 iki 1810 m. (*LB* I 386–389, įrašų nr. 1097–1104) lietuvių literatūros istoriografijoje paprastai vadinami *Šimelpenigio giesmynais*. Tarp 1750 ir 1791 m. giesmynas išleistas dar 1752, 1757, 1763, 1766, 1773, 1776 m.

43 Apie ją žr. Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, par., *Jokūbo Perkūno traktatas* Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift: Kritinis komentuotas leidimas ir studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 99–120, 132–133.

pastarõsios, skirtingai negu Kleino giesmyną lydėjusios, Ostermejeris nemini, tačiau sąsajų daug. Viena iš jų – priešprieša tarp kunigų atvykėlių, lietuvių kalbos išmokusių tik prieš pradėdami ar pradėję dirbti Prūsijos Lietuvoje, ir vietinių kunigų, kalbą girdėjusių, dažniausiai ir mokėjusių nuo vaikystės. Iš Tiuringijos Olberslebeno miestelio kilęs Mörlinas lietuviškai mokėsi mokytojaudamas Tilžėje, Viešvilėje ir Kaune, vėliau dirbdamas Įsrutyje ir Gumbinėje. Ostermejeris buvo kilęs iš Marienburgo (dab. lenk. *Malbork*, Pamario vaivadija), pagrindinis jo talkininkas Povilas Šrederis – iš Rheino (dab. lenk. *Ryn*, Varmijos Mozūrų vaivadija), abu jie lietuvių kalbos pradėjo mokytis tik studijuodami Karaliaučiaus universitete.

Kaip ir XVIII a. pradžios polemikoje, taip ir šioje vietiniai kunigai dėl kalbos mokėjimo jautė pranašumą ir rodė nepasitikėjimą ankstesnių knygų kalbą peikiančiais nevietinės kilmės kunigais. Gindamas savo būsimo giesmyno projektą, Milkus atvirai sako argumentą, kad lietuvių kalbą išmokęs nuo jaunumės kaip gimtąją, tuo tarpu Ostermejeris vargu ar iki 25-erių metų buvo girdėjęs šnekant lietuviškai, vadinasi, jis negalėjęs taip išmokti, kad sugebėtų perdirbti giesmyną[44]. Milkaus traktate jis keletą kartų apibūdinamas kaip nemokantis lietuviškai taip, kad galėtų taisyti giesmyną, ir dėl to esą tarp kunigų kilęs nepasitenkinimas (apie tai pranešta net Prūsijos konsistorijai)[45]. Ostermejeris iš tiesų kritiškai vertino ankstesnius giesmynus – Kleino, Berento, Šimelpenigio, o toks vertinimas Milkaus buvo traktuojamas kaip jų rengėjų darbo menkinimas, ironizuojama, kad štai iš Vakarų Prūsijos atvyko Ostermejeris ir paėmė giesmyno tvarkymą į savo rankas[46]. Net ir ragindamas lietuviškai mokančius kunigus sakyti nuomonę apie paties parengtą giesmyno projektą, Milkus suformavo atvirą priešpriešą tarp vietinės ir nevietinės kilmės kunigų kaip vertinti galinčių ir negalinčių[47].

---

44 [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 55–56; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit.*, p. 268–269.

45 [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 21; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit.*, p. 244.

46 [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 61; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit.*, p. 272.

47 Plg. „Denn durch Kenner der Sprache verstunden wir samtliche Prediger in Littauen, und schloßen dadurch nur diejenige aus, die außer diesem Bezirk sind, folglich auch unser Gesang=Buch und das locale des Landes nicht beurtheilen können." ([Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 71) („Juk sakydami „kalbos žinovai", mes turėjome galvoje visus Lietuvos pamokslininkus, išskyrus tiktai tuos iš kitų sričių, kurie negali spręsti apie mūsų giesmyną ir krašto savitumus") (Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit.*, p. 279).

Recenzijoje šitas polemikos aspektas lieka nuošalyje, priešprieša tarp *savo* ir *svetimo* neįžiūrima, pabrėžiama tik jau minėta priešprieša tarp *naujo* ir *seno*: tarp poreikio keistis ir siekio išsaugoti pastovumą, tarp atsinaujinimo ir tradicijos išlaikymo.

Recenzija įtraukta ir į ketvirto tomo gale įdėtą recenzijų registrą: „Erste Littauische Liedergeschichte – von Gottfr. Ostermeyer 149–158“[48]. Dalykinėje rodyklėje yra dvi nuorodos, susijusios su lietuvių raštija:

1) apie giesmyno istoriją: „Kirchengesang, dessen Geschichte ist wichtig für ‖ Religionsgeschichte, 149. Littauischer, dessen ‖ Geschichte, 150 ff.“ („Bažnytinis giedojimas, kurio istorija svarbi religijos istorijai, p. 149. Lietuvių, jo istorija, p. 150tt.“);

2) apie lietuviško rašto sukūrėją Martyną Mažvydą ir tobulintoją Danielių Kleiną: „Littauische Schrift, ihr erster Erfinder ist Mosvi=‖dius, 152. Wird verbessert von Dan. Klein, 153“ („Lietuviškas raštas, pirmasis jo išradėjas – Mažvydas, p. 152. Pagerintas Dan[ieliaus] Kleino, p. 153“).

[**149**] Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von **Gottfr. Ostermeyer**[49], der Trempenschen Gemeine Pastore seniore [et]c. Königsb. mit Driestischen Schr. 1793. 8. 306 p. be prat[armės].

Viešo giedojimo per pamaldas ir tam tikslui skirtų giesmynų istorija rodo ne tik tai, kaip šios priemonės buvo apskritai taikomos bendram ugdymui, bet ir kokiais etapais giesmės, kurios iš pradžių turėjo daug trūkumų ir kėlė nepasitenkinimą, buvo apvalytos nuo šventeiviškų beprasmybių bei prietarų ir, tikslingai gerinant suvokimą bei gryninant skonį, parengtos viešoms pamaldoms arba padarytos bent jau ne tokios peiktinos. Šiuo požiūriu ji artimai susijusi ir su pačios religijos istorija ir tai patvirtina ypatingą jos reikšmę, todėl kiekvienas ją aiškinantis tyrimas yra vertingas ir nusipelno dėmesio. Tyrimas, apie kurį mes dabar pranešame, mūsų publikai turi savitą vertę dar ir dėl knygos retumo.

---

48 *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur*, p. 926.

49 Čia ir toliau paryškinami žodžiai, kurie fraktūra rinktame vokiškame tekste išspausdinti švabachu arba antikva.

[**150**] Mes ribosimės tik tų teiginių iškėlimu, kurie gali pasirodyti įdomūs visiems.

Lietuvių bažnytinis giedojimas, kaip ir visur, bendram ugdymui buvo įvestas tik Reformacijos laikais. Kai Vokiečių ordino valdoma lietuvių tauta buvo priversta priimti krikščionybę, viešoms pamaldoms imta statyti bažnyčias, bet šiame krašte labai retai. Į pamaldas žmonės turėdavo keliauti daugybę mylių į tolimas vietas bei miestus ir vis dėlto savo dvasiai gaudavo mažai peno[50]. Per viešas pamaldas, kaip įprasta katalikų bažnyčiose, giedodavo tiktai dvasininkai, be to, vartota lotynų kalba, kuri paprastiems žmonėms buvo visiškai nesuprantama. Bendruomenė tapdavo tylia ir beminte klausytoja – ji buvo įpratusi įsiterpti tik protarpiais pagiedodama *Kyrie eleison*, *Aleliuja* ir *Amen*[51]. Dar prieš Reformaciją valdensai, viklifitai ir husitai[52] mėgino įvesti giedojimą per viešas pamaldas **paprastų žmonių kalba**, bet tik Lutheris užbaigė

[**151**] pradėtą darbą[53]. Įvedus Lutherio tikėjimą, Lietuvoje buvo pastatyta daugiau bažnyčių, kunigams nurodyta mokytis krašto kalbos ir ja sakyti pamokslus (iki tol kartais pamokslas būdavo skaitomas **vokiškai**, o „tolkas“ (vertėjas) labai varganai fragmentą po framento versdavo į lietuvių kalbą), be to, buvo pradėta giedoti lietuviškai. Yra tikslių duomenų, kad jau 1547 m. buvo išspausdintas mažas lietuviškų giesmių rinkinėlis[54], bet a[utorius] jo nebuvo matęs. Po šito pamažu išėjo jų daugiau, juos autorius nurodo atskirai[55] ir aprašo pagal chronologiją:

Mažvydo giesmių rinkinys[56], Karaliaučius, 1547[57]. Sudar[ytojas] buvo **Mart**[**ynas**] **Mažvydas** (Trumparegis), kuris savo pavardę pakeitė į lotynišką

---

50 *OLL* 3–5; *OLG* 303–304.

51 *OLL* 3; *OLG* 303. *Kyrie eleison* – gr. κύριε ἐλέησον ‘Viešpatie, pasigailėk’; *aleliùja* – hebr. הָיוּלְלָה ‘šlovinkite Jahvę’ – garbinamasis sušukimas, Dievo liaupsinimas per krikščionių ir judėjų pamaldas; *ãmen* – hebr. אָמֵן, ‘teisingai, iš tikrųjų’ – judėjų ir krikščionių maldos ar pamokslo baigiamasis žodis.

52 Apie juos žr. *OLG* 472, 34, 35 ir 36 komentarą.

53 *OLL* 3–4; *OLG* 303.

54 *OLL* 5–6; *OLG* 304.

55 *OLL* 8; *OLG* 305.

56 *OLL* 8–19; *OLG* 305–309.

57 Tai Mažvydo *Katekizmas* (Karaliaučius, 1547; toliau – *MžK*), jame giesmių rinkinėlis sudaro atskirą skyrių „PRADESTYSE giessmes schwęntas“ (*MžK* 40–79). Ostermejeris Mažvydo *Katekizmo* nebuvo matęs ir jį aprašė remdamasis antriniais šaltiniais.

Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfr. Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore ꝛc. Königsb. mit Driestischen Schr. 1793. 8. 306 S. ohne Vorr.

Die Geschichte des öffentlichen Gesangs bei dem Gottesdienst und der zu diesem Behufe veranstalteten Liedersammlungen, lehrt nicht nur, wie dieses Mittel überhaupt zur gemeinen Erbauung angewandt, sondern auch in welcher Gradation die Lieder, welche Anfangs so viel Unvollkommenes und Anstößiges an sich trugen, von frommem Unsinn und Aberglauben gesäubert und durch berichtigte Vorstellungen und einen geläuterten Geschmak für die öffentliche Andacht zwekmäßiger abgefaßt oder wenigstens minder anstößig gemacht worden sind. In dieser Hinsicht steht sie mit der Geschichte der Religion selbst in einigem Verhältnisse, und behauptet dadurch eine besondere Wichtigkeit, so daß jeder Beitrag, der sie erläutert, schäzbar ist und Aufmerksamkeit verdient. Der Beitrag, welchen wir gegenwärtig anzeigen, hat noch einen eigenen Werth für unser Publicum durch die Seltenheit

6–15 pav. Karlo Friedricho Stäudlino (?) *OLL* recenzija (*Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur*, 1798, Bd. 4, St. 1); Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: Eph. lit. 380/9

des Buchs. Wir begnügen uns, nur diejenigen Bemerkungen herauszuheben, welche das allgemeinste Interesse zu haben scheinen.

Der Littauische Kirchengesang ist, wie allerwärts, erst durch die Reformation zur allgemeinen Erbauung eingerichtet worden. Als die Nation der Littauer unter der Herrschaft des deutschen Ordens zuerst zur Annahme des Christenthums gezwungen worden war, wurden Kirchen zum öffentlichen Gottesdienste, nur aber auf dem Lande sehr sparsam erbauet. Das Volk mußte oft Reisen von vielen Meilen nach entfernten Orten und Städten zum Gottesdienste machen, und fand gleichwol wenig Nahrung für seine Erbauung. Der Gesang bei dem öffentlichen Gottesdienste schränkte sich, wie durchaus in der katholischen Kirche, nur auf die Geistlichkeit ein, die noch dazu sich der lateinischen Sprache bediente, welche dem gemeinen Manne ganz unbekannt war. Die Gemeine gab dabei einen stillen und Gedankenlosen Zuhörer ab und pflegte nur dann und wann ein Kyrieleison, Halleluja oder Amen dazwischen zu singen. Noch vor der Reformation haben die Waldenser, Wiclesiten und Hussiten die ersten Versuche gemacht, den Gesang bei dem öffentlichen Gottesdienste in der gemeinen Volkssprache einzuführen; aber erst Luther vollendete das

das angefangene Werk. Mit der Einführung des Lutherthums also wurden in Littauen mehrere Kirchen angelegt, die Prediger angewiesen, die Landessprache zu lernen und darin zu predigen (vorhin ward nur dann und wann eine deutsche Predigt vorgelesen, die ein Tolk (Dolmetscher) von Periode zu Periode herzlich elend littauisch übersezte) und auch der littauische Gesang eingeführt. Man hat sichere Data, daß schon im J. 1547 eine kleine littauische Liedersammlung durch den Druk bekannt gemacht worden sey, die aber dem V. nicht zu Gesichte gekommen ist. Auf diese folgten nach und nach mehrere, welche der V., der Zeitordnung nach, einzeln anzeigt und beschreibt:

1. Die Mosvidische Liedersammlung. Königsb. 1547. Der Verf. war Mart. Mazwyds (kurzsichtig), der seinen Namen auf lateinische Art in Mosvidius umschuf, Pfarrer und Archidiacon zu Ragnit, wo er 1562 starb. Er war auf der neu angelegten Universität Königsberg in der ersten philosophischen Promotion zum Baccalaureus creirt worden. Das Buch enthielt dreierlei, einen Katechismum (vermuthlich Luther's, aber ohne Auslegung), eine Anweisung zum Lesen, und Lieder, dem Christenvolk und der Jugend zum Nuz. Diese Einrichtung war sehr zwekmä-

mäßig. Da vorhin noch keine littauische Schrift existirte, so hat Mosvidius Buchstaben aus der lateinischen und deutschen Schrift ausgesucht und neue zusammengesezt, um alle Töne der Littauer auszudruken, so daß er als Erfinder der littauischen Schrift auch in der Literaturgeschichte Erwähnung verdient. Er war also eine besondere Anweisung zum Lesen nöthig, ohne welche kein Littauer das Buch würde haben nuzen können. Der Lieder waren nur zehn, vermuthlich das Gloria und das Credo und das übrige Festlieder, weil die Littauer an den Festen am meisten die Kirche besuchten. Der V. nimmt an, Mosvidius sey Verfasser der meisten dieser Lieder gewesen, davon ein Ostergesang in dem Sengstockischen Gesangbuche noch seinen Namen führe. Allein aus der Vorrede zum folgenden Bretkischen Gesangbuche, welche S. 20 mitgetheilt wird, erhellet, daß Gesänge D. Luther's darunter waren.

2. Das **Bretkische** Gesangbuch; (Geistliche Lieder) Königsb. 1589. 4. Der Verf. war Joh. **Bretke**, Pfarrherr zu Labiau 1563-1587, der erste, welcher ohne Tolken (Dolmetscher) predigte; hernach bei der littauischen Gemeinde zu Königsberg, st. 1602. Er hat auch eine littauische Postille druken lassen, und die ganze Bibel A. und N. T. ins Littauische übersezt, welche Ueber-

sezung

sezung auf der K. Bibliothek zu Königsberg handschriftlich verwahret wird. Dies neue Gesangbuch enthielt 76 Gesänge, nach dem Wittenbergischen Gesangbuche, darunter wieder jene 10 alten Gesänge waren, die man beibehielt.

3. Das Sengstocksche Gesangbuch; (Christliche und Geistliche Lieder) Königsb. 1612. 4. Lazarus Sengstock, geb. Lübek 1562, Prediger zu Werden 1588, zu Ruß 1590, zu Memel 1598, zu Königsb. 1604, st. 1621. Es enthielt 145 Lieder, meistentheils übersezt aus dem Lateinischen, Deutschen und Polnischen, doch auch 23 Originalstüke. Reim und Scansion war sehr unrichtig.

4. Das Kleinische Gesangbuch. (Neu littauisches — Gesangbuch.) Königsb. 1666. 8. Daniel Klein war Mag. und Pfarrherr zu Tilse. Seine Sammlung enthält 229 Lieder, also 108 neue. Er hat vieles verbessert, aber auch viel fehlerhaftes stehen lassen. Das merkwürdigste dieses Buchs ist die neue Orthographie, davon Klein Erfinder war, mehr nach Polnischen eingerichtet und der littauischen Sprache angemessener, die darum auch hernach beibehalten worden. Die vorhergehenden Gesangbücher waren ohne Censur und Privilegium eingeführet worden; Klein suchte aus Bescheidenheit die Censur für das seinige, und

nun entstand ein Zetergeschrei des Priesterpöbels, welche verlangten, daß kein Buchstab in den Gesängen verändert und Alles bei dem Alten bleiben sollte. Nach großen Unruhen wurde es erst nach 4 Jahren gedrukt. Es folgten hernach noch zwei neue Ausgaben, die zweite 1685, durch Joh. Richovius, Pf. zu Norkiiten, 265 Lieder; die dritte, 1705, mit 24 neuen Stüken, von einem unbekannten Herausgeber. Der Verf. hat die Vermuthung, daß der Budwethsche Pfarrherr Schustherus diese neue Ausgabe besorgt habe, der als Mitarbeiter an dem N. T., welches 1701 herauskam, bekannt ist.

5. Das Behrendtsche Gesangbuch. Königsb. 1732. 8. Der V. nimmt Veranlassung, hier vorläufig einige Nachrichten von damals getroffenen Anstalten zur Aufklärung der gemeinen Volksclassen in Littauen mitzutheilen, wodurch dieses Gesangbuch zugleich seinen Ursprung erhielt. Man sieht gewöhnlich die Littauer als die roheste Nation an. Sie war es; nicht aus Mangel an Fähigkeiten, worin sie vielmehr Vorzüge behaupteten, sondern aus Mangel des Unterrichts und der Schulen. Es half zu nichts, Bücher druken zu lassen, weil in den weitläuftigsten Kirchspielen kaum 2–3 Personen gefunden wurden, die lesen konnten. Endlich ward die Regierung durch nachdrükliche Vorstellungen bewogen, auf allen Dörfern Schulen anzulegen; und nun ist der gemeine Mann so gut, als in andern cultivirten Ländern, aufgeklärt und kann gedrukte Bücher benuzen. Man sorgte also jezt auch dafür, ihm gute Bücher in die Hände zu geben und der Oberhofpr. Quandt zu Königsberg übernahm diese Sorge. Er nahm zuerst Bedacht auf ein neues, besser eingerichtetes

tes Gesangbuch und übertrug dies Geschäft dem Insterburgischen Erzpriester Joh. Behrendt, den er dazu für den geschicktesten hielt. Der V. behauptet, Quandt habe sich in seiner Wahl sehr geirrt, indem Behrendt ein Mann von schwachen Einsichten und dabei von sich sehr eingenommen gewesen. Er nennt andere Prediger, die einem solchen Werke viel mehr gewachsen gewesen wären. Wahl und Uebersezung und Ausbesserung der Lieder ist fehlerhaft. Der Verf. geht in eine scharfe Kritik hinein, welche die groben Uebersezungs- und Sprachfehler der einzelnen Gesänge aufsucht und darstellt, S. 86 - 143. Für uns ist dies alles nicht geschrieben. So viel ist aber einleuchtend, daß außer den Sprach- und prosodischen Fehlern viele Stellen ganz sinnlos waren. Behrendt hat 2 Auflagen erlebt; nach seinem Tode hat Schimmelpfennig noch die 3te und 4te Aufl. 1740 veranstaltet. Im J. 1750 erschien die 7te Auflage. Die Anzahl der Lieder belief sich auf 400.

6. Die Glasersche Liedersammlung. (Etliche Andachtslieder) 1736. Es ist eine Art von Anhang zu dem Behrendtschen Gesangbuche. D. Rogall zu Königsberg hatte eine Auswahl aus den Freylinghausischen Gesangbüchern gemacht, welche bei den jungen Predigern in Littauen Beifall fand; daher der Pfarrherr Glaser zu Didlacten bewogen wurde, sie in das Littauische zu übersezen; zuerst 80 Lieder, aber in folgenden Ausgaben vermehrt bis auf 128. Ein anderer Prediger, Namens Schimmelpfennig, den wir wegen seiner Kenntnisse und wegen seines guten Geschmaks oft rühmlich erwähnt finden, hat in der Folge eine große Reform der Lieder vorgenommen,

men, vieles geändert und die Anzahl bis 142 vermehrt. Viele Prediger führten sie in ihren Gemeinden ein und ließen sie mit dem Behrendtschen Gesangbuche zusammen binden. In der 7ten Aufl. des leztern ist dieser Anhang förmlich dem gewöhnlichen Gesangbuche angedrukt worden.

7. Das neue Gesangbuch, (Heilige Lieder rc.) Königsb. 1781. (1780). Einsichtsvolle Prediger hatten längst viel ärgerliches in dem Behrendtschen Gesangbuche bemerkt und es dem littauischen Ministerium zum Vorwurfe gemacht, daß ein so Gräulvolles Buch länger geduldet würde. Insonderheit hatten sich Hr. Chr. Lovin, Pfarrherr zu Georgenburg, der V. des gegenwärtigen Buchs — Hr. Ostermeyer mit seinem Schwiegervater, dem Pf. Kalau zu Werden und Hr. Schröder, Pf. zu .... in eine Gesellschaft vereinigt, um nach einem verabredeten Plan (die Hauptpuncte desselben stehen S. 157 ff.) an einer verbesserten Auflage des Gesangbuchs zu arbeiten. Man zog noch mehrere Prediger zu Rath, besonders den Erzpriester Wolf zu Memel und den Inspector Schwarz, zu Neukirch, auch den Pf. Zudnachovius. Sie erhielten dazu auch die erbetene Genehmigung und Empfehlung des K. Consistoriums. Nachdem sie sich einander treulich unterstüzt und eine totale Revision vorgenommen hatten, ward der Druk beschlossen und 1780 vollendet. Man hatte die alten Gesänge verbessert, von allen Anstößen gereinigt, manche ganz herausgeworfen, und ausgesuchte neue, Originale und Uebersezungen, eingeschaltet. Aber jezt hinderte nicht nur die Trägheit solcher Prediger, die aus Bequemlichkeit lieber bei dem Alten bleiben wollten, die allgemeine Einführung, sondern es

trat

trat auch unter der Direction des Cantor Mielke, zu Pilkallen, ein Complot von Uebelgesinnten zusammen, die in anzüglichen Schriften dagegen arbeiteten. Das Consistorium selbst wurde irre gemacht; das alte Gräuelvolle Gesangbuch blieb, und die Einführung des neuen, verbesserten wurde eingestellt. Die gewechselten Schriften in diesem Streite werden S. 192-202 recensirt. Die Hauptschrift ist Hrn **Ostermeyer's** Apologie des neuen littauischen Gesangbuchs wider die Mielkische Beschuldigungen in 4 Stüken, 1789-1791. Durch heillose Bemühungen der Gegenpartei ward das, was schon auf gutem Wege war, wieder rükgängig gemacht und zur Schande des littauischen Ministeriums bewürkt, daß 1791 das alte Gesangbuch mit allen Gräueln von neuem aufgelegt wurde. In der Geschichte der Einführung neuer Gesangbücher und der dabei zu bekämpfenden Schwürigkeiten, macht die Erzählung des gegenwärtigen Streits zweier Partheien, ein merkwürdiges Stük aus. Sonst hatte man blos mit dem Pöbel in der Gemeinde zu fechten; hier aber mit übelgesinnten und eigensinnigen Predigern, die sich dem Besseren, darum weil es neu war, widersezten. Aus den vorgelegten Proben, so weit wir sie beurtheilen konnten, haben wir in Hrn. Pastor **Ostermeyer** einen Mann erkannt, der durch Geist und Kenntnisse einem solchen Unternehmen gewachsen war.

Angehängt ist: 1) ein alphabetisches Verzeichniß littauischer Liederdichter, mit kurzen Nachrichten von ihren Lebens-Umständen, S. 239-271. 2) Anhang vom **Reydanschen** Gesangbuche S. 271 ff. Es ist eine Liedersammlung zum Gebrauche der **Reformirten** im Großherzogthum Littauen,

tauen, die den ersten Theil eines christlichen Andachtsbuchs ausmacht. Es enthält 99 gereimte Psalmen und 160 andere Kirchenlieder; alle aus dem Polnischen in den Zemaitschen Dialect übersezt. Die zweite Ausg. 1653. Verfasser sind Steph. Jawgil Telega, Bürgermeister zu Keydan und Sam. Tomassewski, Superintendent aller reformirten Gemeinen im Fürstenthum Zemaiten. 3) Kurze Nachricht von einer Liedersammlung für die katholischen Glaubensgenossen in Littauen. Der Jesuit Joh. Jacknowiz hat sie 1660 herausgegeben. 4) Verzeichniß der in littauischen Kirchengesängen vorkommenden veralteten und nicht jedermann bekannten Wörter.

Der würdige Verfasser der angezeigten Schrift hat uns im vorigen Jahre das Exemplar, woraus wir diese Nachricht mittheilen, selbst zugeschikt, mit der Anzeige, daß das Buch auf eigene Kosten gedrukt und nie in Buchhandel gebracht worden sey. Da es auf diese Weise unter die litterarischen Seltenheiten gehöret, so hoffen wir solchen, welche Beiträge zur Geschichte des Kirchengesangs sammlen, einen angenehmen Dienst zu erzeigen, wenn wir aus dem Briefe des Hrn. Pastor Ostermeyer's die Anzeige hersezen: "es sey noch ein guter Theil von Exemplarien vorräthig, er selbst habe nicht Ursache, sein Interesse damit zu suchen; er werde also die Anstalt treffen, daß einem Jeden, der das Buch außer Landes zu lesen verlange, durch die Nicoloviussche Buchhandlung, in Königsberg, ein Genüge geschehe."

S.

formą ***Mosvidius***, Ragainės klebonas ir arkidiakonas, čia miręs 1562 m.[58] Naujai įkurtame Karaliaučiaus universitete per pirmą filosofijos mokslinių laipsnių teikimą jis gavo bakalaurą. Knyga iš trijų dalių: katekizmo (veikiausiai Lutherio, bet be paaiškinimų), pamokymo skaityti ir giesmių – krikščionių ir jaunimo labui[59]. Šita struktūra buvo labai tikslinga.

[**152**] Mat iki tol dar nebuvo lietuviško rašto, todėl Mažvydas raides rinkosi iš lotyniško ir vokiško rašto ir sudarė naujas, kad išreikštų visus lietuvių garsus, taigi jis literatūros istorijoje nusipelno būti minimas ir kaip lietuviško rašto sukūrėjas. Tam reikėjo ir ypatingo pamokymo skaityti, nes be jo nė vienas lietuvis nebūtų galėjęs knyga naudotis. Giesmių buvo tik **dešimt**[60], veikiausiai „Gloria"[61] ir „Credo"[62], o kitos – švenčių giesmės, nes lietuviai bažnyčioje lankydavosi dažniausiai per šventes. A[utorius] mano, kad Mažvydas galėjo būti buvęs daugumos šių giesmių kūrėjas, iš jų Velykų giesmė Zengštoko giesmyne tebeturi jo pavardę[63]. Bet iš vėlesnio Bretkūno giesmyno pratamės, kuri skelbiama p. 20, paaiškėja, kad čia buvusios d[aktaro] Lutherio giesmės[64].

---

58 Mažvydas mirė ne 1562 m., kaip nurodo Ostermejeris ir juo sekdamas recenzentas, bet 1563 m. gegužės 21 d. (Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1: *XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1960, p. 84; toliau – *BržA* I).

59 Mažvydo *Katekizmą* sudaro dvi prakalbos, elementorius, katekizmas, „urėdai ūkininkų" ir 11 giesmių giesmynėlis.

60 Mažvydo *Katekizme* yra ne 10, bet 11 giesmių. Buvus tik 10 giesmių Ostermejeris nurodė remdamasis Jono Jokūbo Kvanto pratarme, išspausdinta Jono Berento giesmyne *Ißnaujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû=Knygos* (Karaliaučius, 1732) (*OLL* 15; *OLG* 308).

61 „Garbė"; giesmės Mažvydo *Katekizme* nėra.

62 „Tikiu"; giesmė „MEs tikim ijg wenagi Diewa" (*MžK* 68–71).

63 Lozoriaus Zengštoko giesmyne *Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos* (Karaliaučius, 1612) tikrai yra Velykų giesmė „CZestis buk Diewui aukschzausem", prie kurios kaip vertėjas nurodytas Mažvydas: „Gelobet sey Gott im höchsten Thron [et]c. Ischguldita nůg Martina Maßwida" (*ZG* 27r), tačiau ši giesmė pirmą kartą paskelbta ne Mažvydo *Katekizme*, o jo giesmyne *Gesmes Chriksczoniskas* (I d., Karaliaučius, 1566), išleistame Baltramiejaus Vilento (*MžG* I 275–281); čia giesmės vertėjas nenurodytas.

64 Ne visai taikli recenzento pastaba. Nors Ostermejeris iš tiesų čia nesirėmė toliau paties paskelbta Bretkūno giesmyno *Giesmes Duchaunas* (Karaliaučius, 1589) pratarme (*OLL* 20; *OLG* 310–312) ir nenurodė giesmių originalų, tačiau šioje pratarmėje minimas ne Mažvydo *Katekizme* esantis giesmių rinkinėlis, bet jo giesmynas *Gesmes Chriksczoniskas*, išleistas Vilento. Jame nemažai giesmių versta iš Lutherio rinkinio *Geistliche Lieder*, o Bretkūnas daugiau nei pusę giesmių – 42 iš 76 – perspausdino iš Mažvydo giesmyno, dar 34 verstos iš naujo (Guido Michelini, *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija: nuo Martyno*

Bretkūno giesmynas (*Giesmes Duchaunas*)[65], Karal[iaučius], 1589, 4[66]. Sudar[ytojas] buvo **Jon**[**as**] **Bretkūnas**, Labguvos klebonas (1563–1587), pirmasis, sakęs pamokslus be „tolkų" (vertėjų); vėliau – Karaliaučiaus lietuvių parapijos, m[irė] 1602. Jis taip pat išspausdino lietuvišką postilę, į lietuvių kalbą išvertė visą Bibliją – S[enajį] ir N[aująjį] T[estamentą], jos vertimas

[**153**] saugomas K[arališkojoje] bibliotekoje Karaliaučiuje kaip rankraštis[67]. Šis naujasis giesmynas turi 76 giesmes, sudėtas pagal Vitenbergo giesmyną, tarp jų vėl buvo tos 10 senų giesmių[68], taigi jos buvo išlaikytos[69].

3. **Zengštoko** giesmynas (*Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos*)[70], Karal[iaučius], 1612, 4. **Lozorius Zengštokas**, gim. Lübecke 1562 m., Verdainės pamokslininkas 1588 m., Rusnės 1590 m., Klaipėdos 1598, Karal[iaučius]

Mažvydo iki XIX a. pabaigos, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009, p. 35–36). Tuo tarpu *Katekizme* publikuojamos giesmės verstos daugiausia iš lenkų kalbos ir jam Lutherio *Geistliche Lieder* (1545) reikšmingos įtakos neturėjo (Guido Michelini, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 11–12, 100–139). Bretkūno giesmyno Ostermejeris nebuvo matęs, minėtą pratarmę jis pateikė iš Kvanto pratarmės Berento giesmyne, kur buvo pacituota lotyniška Bretkūno pratarmė, o Ostermejeris išvertė ją į vokiečių kalbą (*OLL* 20; *OLG* 310–312). Ostermejeris neturėjo patikimų duomenų apie Mažvydo dviejų dalių giesmyną *Gesmes Chriksczoniskas* ir jo neaprašė, be to, ne visai tiksliai išvertė ir Bretkūno giesmyno pratarmėje buvusią frazę „selectiores Cantilenas sacras [...] æditas esse" – ją vertė kaip „etliche auserlesene heilige Lieder [...] herausgegeben worden", t. y. „išleido keletą rinktinių šventų giesmių", o ne „išleido rinktines šventas giesmes". Ostermejeris tepateikė spėjimą, kad Vilentas galėjo būti išleidęs Mažvydo giesmių rinkinį, nors pats tuo abejojo (*OLL* 17–18; *OLG* 309).

65 *OLL* 18–23; *OLG* 310–314. Ostermejeris Bretkūno giesmyno *Giesmes Duchaunas* taip pat neturėjo ir aprašė remdamasis tik antriniais šaltiniais.

66 Skaitmuo 4 čia ir prie kitų giesmynų rodo knygos formatą *in quarto*.

67 Biblijos rankraštis dabar saugomas Berlyne, Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (GStA PK: XX. HA Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg, Nr. 44–51). Bretkūno *Postilė* išleista 1591 m. Karaliaučiuje.

68 Recenzentas, kaip ir Ostermejeris, tas 10 giesmių supranta kaip perimtas iš Mažvydo *Katekizmo*. Iš tiesų Bretkūnas giesmes į giesmyną *Giesmes Duchaunas* ėmė iš Mažvydo giesmyno *Gesmes Chriksczoniskas*: perimtos 42, o 34 verstos iš naujo (Guido Michelini, *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija*, p. 35–36). Kai kurios jų pirmą kartą buvo paskelbtos *Katekizme*.

69 Nei Ostermejerio knygoje, nei recenzijoje neminimas Bretkūno *Kancionalas* ir *Kollectas*, abi knygos išleistos Karaliaučiuje taip pat 1589 m. *Kancionalą* (*LB* I 64, įrašo nr. 181) sudaro 17 apeiginių giesmių su gaidomis (imtos iš Mažvydo giesmyno *Gesmes Chriksczoniskas*, tik paredaguotos), *Kollectose* yra maldos ir 2 giesmės (*LB* I 64–65, įrašo nr. 182).

70 *OLL* 23–35; *OLG* 314–321.

1604 m., m[irė] 1621 m. Jame yra 145 giesmės[71], verstos daugiausia iš lotynų, vokiečių ir lenkų [kalbų], bet yra ir 23 originalios[72]. Rimas ir skandavimas labai netaisyklingas.

4. **Kleino** giesmynas (*Naujos Giesmju Knygos*)[73], Karal[iaučius], 1666, 8[74]. **Danielius Kleinas** buvo mag[istras] ir Tilžės klebonas. Jo rinkinys turi 229 giesmes[75], taigi 108 naujos[76]. Jis daug ką pagerino, bet paliko ir daug ką klaidingo. Didžiausias šitos knygos išskirtinumas yra nauja ortografija – čia Kleinas buvo išradėjas – ji labiau sutvarkyta pagal lenkų ir pritaikyta lietuvių kalbai, todėl ir paskiau buvo išlaikyta. Ankstesnieji giesmynai įvesti be cenzūros ir privilegijų; Kleinas iš kuklumo norėjo savajam cenzūros, o

[**154**] tada kunigų minia ėmė šaukti ir reikalauti, kad giesmėse nebūtų pakeista nė viena raidė ir viskas liktų po senovei. Dėl didelių bruzdėjimų jis išspausdintas tik po 4 metų. Vėliau išleisti dar du nauji leidimai, **antras** 1685 m. **Jon**[o] **Rikovijaus**, Norkyčių klebono, 265 giesmės[77]; **trečias** 1705 m. su 24 naujais vienetais nežinomo rengėjo. Aut[orius] spėja, kad šitą naują leidimą parūpino Būdviečių klebonas Šusteris[78], kuris žinomas kaip N[aujojo] T[estamento], išėjusio 1701 m., bendradarbis.

---

71 Zengštoko giesmių registre nurodyta 150 giesmių, bet gali būti priskaičiuojamos dar dvi, t. y. iš viso 152 (Guido Michelini, par., *Lozorius Zengštokas, Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos ir jų šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 7, 12).

72 Michelini'o duomenimis, tikslių atitikmenų kitomis kalbomis neturi 10 giesmių (*Ibid.*, p. 10).

73 Apie tris Kleino giesmyno *Naujos Giesmju Knygos* leidimus žr. *OLL* 18–23; *OLG* 35–78.

74 Skaitmuo 8 čia ir prie kitų giesmynų rodo knygos formatą *in octavo*.

75 Kleino giesmyno abėcėlinėje giesmių rodyklėje yra 236 giesmės (*KlNG* 527–537, žr. Guido Michelini, par., *D. Kleino Naujos giesmju knygos: Tekstai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 319–324).

76 Michelini'o duomenimis, 106 nauji vertimai yra iš vokiečių kalbos, po 1 – iš lotynų ir lenkų (Guido Michelini, par., *D. Kleino Naujos giesmju knygos*, p. 9–10).

77 Apie Rikovijaus pridėtas 36 giesmes žr. Guido Michelini, par., *D. Kleino Naujos giesmju knygos*, p. 10, 429–446.

78 1705 m. giesmyno sudarytoju iš tiesų laikomas Frydrichas Zigmantas Šusteris (Friedrich Sigismund Schuster, 1671–1750), 1701–1750 m. Būdviečių klebonas. Jis dirbo prie 1701 m. Naujojo Testamento (įrašinėjo Prūsijos Lietuvoje vartojamus žodžius) (*BržA* II 15–16). Apie Šusterio pridėtas 24 giesmes žr. Guido Michelini, par., *D. Kleino Naujos giesmju knygos*, p. 10–11, 447–459.

5. **Berento** giesmynas[79], Karal[iaučius], 1732, 8. A[utorius] mato reikalą iš pradžių čia pateikti šiek tiek duomenų apie anuomet Lietuvoje taikytas priemones paprastų žmonių sluoksniams šviesti, būtent dėl to šitas giesmynas tada ir atsiradęs. Lietuviai paprastai laikomi labiausiai neišsilavinusia tauta. Ji buvo tokia, bet ne dėl gabumų stokos, priešingai – jais buvo netgi pranašesnė, o dėl švietimo ir mokyklų trūkumo. Ką begalėjo padėti knygų leidimas, jei plačiausiose parapijose tebuvo galima rasti vos po 2–3 asmenis, kurie mokėjo skaityti. Pagaliau vyriausybė primygtiniais raginimais buvo paskatinta visuose kaimuose įsteigti po mokyklą. Ir štai paprastas žmogus išsilavinęs taip pat gerai kaip kitose kultūringose šalyse ir gali naudotis spausdintomis knygomis[80]. Tada buvo taip pat rūpinamasi įduoti jam į rankas gerų knygų ir šito rūpesčio ėmėsi vyriausiasis rūmų pam[okslininkas] Kvantas Karaliaučiuje. Iš pradžių jis norėjo naujo, geriau sutvarkyto

[**155**] giesmyno ir perdavė šitą reikalą Įsruties arkipresbiteriui **Jon**[**ui**] **Berentui**, kurį laikė tam tinkamiausiu. A[utorius] tvirtina, kad taip pasirinkdamas Kvantas labai klydęs, nes Berentas buvęs neįžvalgus žmogus ir, be to, labai gerai vertinęs pats save. Jis mini kitus pamokslininkus, kurie šį darbą būtų pajėgę atlikti daug geriau. Giesmių parinkimas ir vertimas bei taisymas buvęs klaidingas. Aut[orius] imasi griežtos kritikos, nustato ir parodo kai kurių giesmių vertimo bei kalbos klaidas, p. 86–143[81]. Ne mums visa tai parašyta, mums pakanka žinoti, kad be kalbos ir prozodijos klaidų, nemažai vietų buvo visai **beprasmių**. Berentui gyvam esant išėjo du leidimai; po jo mirties Šimelpenigis[82] suorgani-

---

79 *OLL* 23–35; *OLG* 314–321.

80 Iš tiesų intensyvus mokyklų steigimas prasidėjo ne Berento giesmyno rengimo metais, o kiek vėliau, kai 1736 m. Prūsijos karalius įsteigė specialų fondą *Mons pietatis* ir 50 000 talerių skyrė mokykloms Prūsijos Lietuvoje statyti bei mokytojams išlaikyti. 1736 m. rugpjūčio 1 d. buvo paskelbtas mokyklų veiklą reglamentuojantis reskriptas *Principia regulativa, oder General-Schulen-Plan* (Fritz Terveen, *Gesamtstaat und Retablissement: Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen, Frankfurt, Berlin: Musterschmidt, 1954, p. 110–113). Ostermejeris, rašydamas apie gerą lietuvių išsilavinimo būklę, turėjo galvoje XVIII a. pabaigą.

81 *OLL* 86–143; *OLG* 342–372.

82 Adomas Frydrichas Šimelpenigis (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763) – Papelkių kunigas, vienas iš 1735 m. Biblijos ir Berento giesmyno giesmių vertėjų, Biblijos 2-ojo leidimo (Karaliaučius, 1755) ir kelių papildytų Berento giesmyno leidimų rengėjas. Giesmynai nuo 1750 iki 1810 m. (*LB* I 386–389, įrašų nr. 1097–1104) paprastai vadinami *Šimelpenigio giesmynais*.

zavo dar 3-iąjį ir 1740 m. 4-ąjį leid[imą]. 1750 m. pasirodė 7-asis leidimas[83]. Giesmių skaičius pasiekė 400[84].

6. **Glazerio** giesmių rinkinys (*Kelos nobaźnos Giesmes*)[85], 1736 m. Jis yra tam tikras priedas prie Berento giesmyno. D[aktaras] Rogallis iš Karaliaučiaus padarė rinktinę iš Freilinghauseno giesmynų[86], kuri sulaukė jaunų Lietuvos pamokslininkų pritarimo, todėl Didlaukių klebonas Glazeris[87] pamėgino išversti jas į lietuvių kalbą – iš pradžių 80 giesmių, bet vėlesniuose leidimuose padaugino iki 128[88]. Kitas pamokslininkas, pavarde *Šimelpenigis*, kurį dėl jo erudicijos ir gero skonio čia dažnai randame giriamą, vėliau ėmėsi didelės giesmių reformos,

[**156**] daug ką pakeitė ir jų skaičių padidino iki 142[89]. Daugelis pamokslininkų pradėjo jas naudoti savo parapijose ir įsirišo kartu su Berento giesmynu. 7-ajame pastarojo leid[ime] šitas priedas jau spausdinant buvo oficialiai pridėtas prie įprastinio giesmyno[90].

---

83 1735–1750 m. giesmynas perleistas 6 kartus: 1735 (2-asis leid.), 1738 (3-iasis leid.), 1740 (4-asis leid.), 1745 (5-asis leid.), 1748 (6-asis leid.) ir 1750 (7-asis leid.). Iki mūsų dienų neišliko nė vieno 2-ojo, 3-iojo ir 4-ojo leidimo egzemplioriaus (Guido Michelini, *Jono Berento Iß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos*: *Mörlino traktato pritaikymas poezijoje*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2010, p. 49); apie išlikusius ir neišlikusius iki 1748 m. išėjusius leidimus žr. *LB* I 45–47, įrašų nr. 135–140.

84 Berento 1732 m. giesmyne buvo 335 giesmės, 5-ajame leidime – 409, 6-ajame – 417, 7-ajame – 542 giesmės (Guido Michelini, *Jono Berento Iß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos*, p. 11–12, 49, 56–58).

85 *OLL* 146–152; *OLG* 372–375.

86 Georgas Friedrichas Rogallis (1701–1733) – Karaliaučiaus universiteto profesorius pietistas. 1731 m. Karaliaučiuje išleido vokišką giesmyną *Kern Alter und Neuer geistreicher Lieder*, giesmių imdamas ir iš Halėje išėjusių dviejų pietisto Johanno Anastasijaus Freilinghauseno (1670–1739) giesmynų: *Geist-reiches Gesang-Buch* (1704) ir *Neues Geist-reiches Gesang-Buch* (1714).

87 Fabijonas Ulrichas Glazeris (Fabian Ulrich Glaser, 1688–1747) – Didlaukių (Įsruties aps.) kunigas, vienas iš Berento giesmyno giesmių vertėjų, pietistų giesmyno *Kelos nobaźnos Giesmes* (Halė, 1736; 2-asis leid. – Halė, 1738; 3-iasis – Karaliaučius, 1740) sudarytojas; nuo 1745 m. giesmynas buvo pridedamas prie oficialiųjų giesmynų kaip priedas (*BržA* II 43–45; *LB* I 110–112, įrašų nr. 286–290; *LB* I 46–47, įrašų nr. 139–140).

88 3-iasis Glazerio giesmyno leidimas su 128 giesmėmis išėjo 1740 m. Karaliaučiuje (*BržA* II 44; *LB* I 111, įrašo nr. 288).

89 Berento giesmyną su 142 giesmių priedu, kurio pagrindą sudarė Glazerio giesmynas, išleido Šimelpenigis 1750 m. (7-asis leid.) (plg. Guido Michelini, *Jono Berento Iß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos*, p. 56–58).

90 Šimelpenigis Glazerio giesmyną papildė 8 naujomis giesmėmis ir išspausdino kartu su 1748 m. Berento giesmynu kaip antrą dalį (*BržA* II 43–45; Guido Michelini, *Jono Berento Iß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos*, p. 56).

7. **Naujasis** giesmynas (*Giesmes ßwentos* ir t. t.), Karal[iaučius], 1781 (1780)[91]. Įžvalgūs pamokslininkai Berento giesmyne seniai buvo pastebėję daug piktinančių [dalykų] ir Lietuvos ministerijai[92] pasakę priekaištų, kad tokia baisi knyga taip ilgai pakenčiama. Labiausiai p[onas] Kr[istijonas] Lovynas, Jurbarko klebonas[93], dabartinės knygos a[utorius] p[onas] Ostermejeris su savo uošviu Verdainės klebonu Kalavu[94] ir p[onas] Šrederis, ... klebonas[95], susivienijo į draugiją, kad pagal aptartą planą (pagrindiniai jo punktai pateikti p. 157tt.) galėtų parengti pagerintą giesmyno leidimą. Tartasi su daugiau pamokslininkų, ypač Klaipėdos vyriausiuoju kunigu Volfu[96] ir Naujõsios inspektoriumi Švarcu[97], taip pat klebonu Cudnachovijumi[98]. Be to, jie gavo prašytąjį K[arališkosios] konsistorijos pritarimą bei rekomendaciją. Kai vienas kitą ištikimai paremdami atliko esminę reviziją, buvo nutarta spausdinti ir 1780 m. baigta. Sẽnos giesmės buvo pagerintos, apvalytos nuo visų kliuvinių, kai kurios pašalintos, įterptos rinktinės naujos – originalios ir verstinės. Bet dabar visuotiniam naudojimui trukdė ne tik vangumas tokių pamokslininkų, kurie patogumo dėlei labiau norėjo pasilikti prie senojo, bet ypač

---

91 *OLL* 155–239; *OLG* 375–412.

92 Terminą *Lietuvos ministerija* vartojo ir Ostermejeris, plg. „unserm Littauischen Ministerio“ *OLL* 155; *OLG* 377. Ja veikiausiai vadinta Rytų Prūsijos Biudžeto ministerija (Ostpreussiche Etasministerium).

93 *OLL* 155–161; *OLG* 377–379. Kristijonas Lovynas (Christian Lovin, 1721–1783) 1755–1771 m. buvo Jurbarko (Įsruties aps.) klebonas. Dar prieš 1765 m. jis siūlė iš pagrindų perredaguoti oficialųjį giesmyną ir išleisti naują. Į šį darbą įtraukė Ostermejerį ir kitus kunigus. Ostermejerio giesmyne paskelbta 10 jo verstų giesmių (*BržA* II 112–113).

94 *OLL* 156; *OLG* 377. Fabijonas Kalavas (Fabian Kahlau, 1691–1747) – 1722–1736 m. Verdainės kunigas. Jo namuose Ostermejeris, būdamas dar studentas, mokėsi lietuvių kalbos. 1747 m. dirbdamas Trempų precentoriumi vedė jo dukterį Oną Reginą (*BržA* II 46–47, 101–103). Kalavas kartu su kitais kunigais dalyvavo rengiant Ostermejerio giesmyną.

95 *OLL* 156–162; *OLG* 378–381. Povilas Šrederis (Paul Schroeder, 1723–1796) – nuo 1749 m. Klišių, o 1755–1796 m. – Balėtų kunigas, giesmių kūrėjas ir vertėjas, pagrindinis Ostermejerio giesmyno redaktorius (*BržA* II 115–116).

96 *OLL* 159–164; *OLG* 379–380. Kristijonas Nikolajus Volfas (Christian Nicolaus Wolf, 1714–1783) – 1741–1783 m. Klaipėdos vyriausiasis kunigas (Friedwald Moeller, *op. cit.*, p. 94). Jo vadovaujami kunigai buvo pradėję redaguoti giesmyną, bet nenorėjo keisti struktūros ir 1777 m. darbą perdavė Ostermejeriui.

97 *OLL* 159–160; *OLG* 379. Apie Švarcą duomenų nerasta; Naujoji (iki 1770 m. *Joneikiškė*; vok. *Neukirch*, *Joneykischken* ir *Janeykischken*) priklausė Pakalnės apskričiai.

98 *OLL* 161–162; *OLG* 379–380. Dovydas Gotfrydas Cudnachovijus (David Gottfried Zudnachovius, 1737–1781) – nuo 1764 m. Karvaičių klebonas. Jo pradėtą redaguoti giesmyną 1777 m. perėmė Ostermejeris, įdėjo keletą jo sukurtų giesmių (*BržA* II 137–139).

[**157**] kilęs sąmokslas priešiškai nusiteikusių, vadovaujamų Pilkalnio kantoriaus Milkaus[99], jie į tai atsakė kandžiais raštais. Buvo suklaidinta ir pati konsistorija, baisus senasis giesmynas paliktas, o naujojo pagerinto įvedimas sustabdytas. Per ginčą vienas kitą keitę veikalai vertinami p. 192–202. Pagrindinis veikalas – p[ono] **Ostermejerio** *Apologie des neuen littauischen Gesangbuchs wider die Mielkische Beschuldigungen in 4 Stücken*, 1789–1791[100]. Didžiulėmis priešininkų pastangomis buvo sunaikinta tai, kas jau buvo gerame kelyje, ir Lietuvos ministerijos gėdai pasiekta, kad 1791 m. būtų iš naujo išleistas senasis giesmynas su visomis ydomis[101]. Naujų giesmynų įvedimo ir dėl to [kilusių] kliūčių įveikimo istorijoje pasakojimas apie šiuolaikinį dviejų partijų ginčą sudaro įspūdingą dalį. Jei būtų kautasi tik su parapijos prastuomene, bet čia – su negeranoriškais ir užsispyrusiais pamokslininkais, kurie priešinosi geresniam dėl to, kad jis buvo naujas. Iš pateiktų pavyzdžių, kiek gebėjome juos įvertinti, pažinome pon[ą] kunigą **Ostermejerį** kaip žmogų, kuris savo dvasia ir žiniomis tokiam sumanymui buvo pajėgus.

Pridėta: 1) abėcėlinis lietuviškų giesmių kūrėjų aprašas su trumpais duomenimis apie jų gyvenimo aplinkybes, p. 239–271[102]; 2) priedas apie **Kėdainių** giesmyną p. 271tt.[103] Tai giesmių rinkinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės **reformatų** poreikiams,

---

99 *OLL* 191–226; *OLG* 391–404. Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) Pilkalnio kantoriumi tapo apie 1755–1762 m., dirbo iki mirties. Tai pagrindinis Ostermejerio giesmyno kritikas. Išlikęs spausdintas poleminis traktatas *Bescheidene Beantwortung des Bedenckens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen über einen Entwurf zu einem neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht* (Karaliaučius, 1788), į kurį Ostermejeris vėliau atsakė 4 dalių traktatu *Apologie des neuen littauischen Gesangbuchs wider die Mielkische Beschuldigungen in 4 Stücken* (Karaliaučius, 1789–1791). Rankraštinis 1781 m. Milkaus traktatas *Kritische Anmerkungen zu dem neuen Littauischen Gesangbuch de Anno 1781* neišlikęs, bet daug jo fragmentų, polemizuodamas su autoriumi, *Apologijoje* pacitavo Ostermejeris.

100 Neišlikusi I dalis: [Gottfried Ostermeyer,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des Neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Erstes Stück*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1789. Išlikusios II, III ir IV dalies vertimą į lietuvių kalbą žr. Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai,* p. 198–297.

101 1791 m. pakartotinai išleistas Šimelpenigio parengtas 8-asis Berento giesmyno leidimas, kuris buvo išėjęs 1752 m. (*LB* I 386–388, įrašų nr. 1098 ir 1103). Tarp 1750 ir 1791 m. giesmynas išėjo dar 1752, 1757, 1763, 1766, 1773, 1776 m.

102 *OLL* 239–271; *OLG* 412–425.

103 *OLL* 271–276; *OLG* 425–427.

[158] sudarantis pirmąją krikščioniškos pamaldų knygos dalį[104]. Jis turi 99 rimuotas psalmes ir 160 kitokių bažnytinių giesmių; visos iš lenkų kalbos išverstos žemaičių tarme[105]. Antras leid[imas] 1653 m.[106] Autoriai Step[onas] Jaugelis Telega, Kėdainių burmistras[107], ir Sam[uelis] Tomaševskis, visų Žemaičių Kunigaikštystės reformatų parapijų superintendentas[108]; 3) trumpa informacija apie giesmių rinkinį Lietuvos katalikų tikėjimo asmenims; jėzuitas Jon[as] Jaknavičius jį išleido 1660 m.[109]; 4) lietuviškose bažnytinėse giesmėse pasitaikančių pasenusių ir ne kiekvienam žinomų žodžių sąrašas[110].

Gerbiamas minimo veikalo autorius praėjusiais metais mums pats atsiuntė egzempliorių, iš kurio mes ir skelbiame šitą informaciją. Jis nurodė, kad knyga išleista **jo paties lėšomis** ir niekuomet nebuvusi pardavinėjama[111]. Dėl šios priežasties ji priklauso literatūros retenybėms, todėl mes tikimės padarysiantys malonią paslaugą tiems, kurie renka tyrimus apie bažnytinių giesmynų istoriją, jei pateiksime tokią nuorodą iš pono kunigo Ostermejerio laiško: „dar turėtų būti nemažai egzempliorių atsargų, tik jis pats neturįs pagrindo rodyti savo suinteresuotumą, **tačiau imtųsi padėti kiekvienam,**

---

[104] Tai evangelikų reformatų leidinys *Kniga Nobaznistes Krikśćioniszkos* (Kėdainiai, 1653), sudarytas iš giesmyno, postilės ir maldyno su katekizmu. Giesmyną parengė Steponas Jaugelis Telega (apie 1600–po 1666), postilę ir maldyną su katekizmu – Samuelis Minvydas (1602–1660) ir Jonas Božimovskis (Johannes Borzymowski, 1610–1673).

[105] Knyga parašyta viduriniu raštų kalbos variantu, kuris vadintas *žemaičių kalba* dėl to, kad formavosi Žemaičių vyskupystėje. Jį vartojo ir katalikai, ir evangelikai reformatai. Kalba palyginti artima Prūsijos Lietuvos raštų kalbai.

[106] 1653 m. išėjo pirmas leidimas, o antras kontrafakcinis leidimas išleistas 1684 m. Karaliaučiuje.

[107] Steponas Jaugelis Telega (apie 1600–po 1666) – Kėdainių burmistras, 1628–1642 m. Kėdainių evangelikų reformatų sinodo iždininkas, nuo 1648 m. – Kėdainių gimnazijos rektorius, psalmių bei giesmių vertėjas (*BržA* I 288–292).

[108] Samuelis Tomaševskis (Samuel Tomaszewski, apie 1605–1650) – nuo 1631 m. Kėdainių evangelikų reformatų kunigas, nuo 1632 m. – Žemaičių vyskupystės evangelikų reformatų superintendentas; manoma, kad lietuviškiems giesmių vertimams pritaikė prancūzų reformatų giesmynų melodijas (*BržA* I 300–301).

[109] *OLL* 277–278; *OLG* 427–428. Jonas Jaknavičius (1598–1668) – jėzuitas, lietuvių pamokslininkas Vilniuje, Kražių ir Vilniaus kolegijų rektorius. Jam priskiriama daug knygų, manoma, kad buvo parengęs ir giesmių rinkinį *Cantilenae spirituales polonicae et lituanice* (1660) (*BržA* I 274–285).

[110] *OLL* 278–294; *OLG* 428–436.

[111] Dar neišėjus knygai, Ostermejeris 1792 m. žurnale *Preussisches Archiv* buvo paskelbęs prenumeratą, apie tai plačiau žr. p. 170–178.

kas norėtų skaityti knygą užsienyje, ją įsigyti per Nicolovijaus knygyną[112] Karaliaučiuje“.

S[täudlinas]

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Dvi Zygfrydo Ostermejerio giesmės: paskelbtos 1781 ar 1791 metais?“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 119–136.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, SCHILLER CHRISTIANE, par., *Jokūbo Perkūno traktatas* Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift: Kritinis komentuotas leidimas ir studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, ŠINKŪNAS MINDAUGAS, „Rankraštiniai Gotfrydo Ostermejerio įrašai jo knygos *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) egzemplioriuje Žemutinės Saksonijos valstybinėje ir Göttingeno universiteto bibliotekoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 42: *Gotfrydo Ostermejerio lituanistinio paveldo tyrimai II*, 2016, p. 137–166.

BržA I – Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 1: *XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1960.

BržA II – Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: *XVIII–XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963.

CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

CITAVIČIŪTĖ LIUCIJA, „Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos reikšmė prūsistikos ir lituanistikos tyrimams XVIII amžiuje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2008, kn. 26, p. 273–294.

DOERING HEINRICH, *Die gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, Bd. 1, Neustadt a. d. Orla: bei Johann Karl Gottfried Wagner, 1831.

GINEITIS LEONAS, *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai, 1995.

Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin, Bd. 4, Göttingen: im Vandenhoek= und Ruprechtschen Verlag, 1799.

[112] Nicolovijaus knygynas veikė Karaliaučiuje 1790–1818 m. Jo savininkas Matthias Friedrichas Nicolovius (1768–1836) buvo ne tik garsaus knygyno savininkas, bet ir leidėjas, dalyvaudavęs knygų mugėse. Nicolovijus 1791–1792 m. leido ir naujas knygas recenzavusį leidinį *Königsbergische gelehrte Anzeigen*, analogišką Göttingene ėjusiam *Göttingische gelehrte Anzeigen* (A[ugust] Hagen, W. Bergius, „Die Buchhändler Kanter und Nicolovius in Königsberg“, in: *Neue Preußische Provinzial=Blätter*, 1850, H. 9, p. 285–286, 293–294.

[HENNIG GEORG ERNST SIGISMUND,] *Preußisches Wörterbuch, worinnen nicht nur die in Preußen gebräuchliche eigenthümliche Mundart und was sie sonst mit der niedersächsischen gemein hat, angezeigt, sondern auch manche in preußischen Schriftstellern, Urkunden, Documenten und Verordnungen vorkommende veraltete Wörter, Redensarten, Gebräuche und Alterthümer erklärt werden, im Namen der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg herausgegeben von G. E. S. Hennig, Königl. Preuß. Kirchen= und Schulenrath, Pfarrer im Lobnicht, Aufseher der v. Wallenrodschen Bibliothek, und Direktor der Königl. deutschen Gesellschaft*, Königsberg: in Commißion in der Dengelschen Buchhandlung. gedruckt bey D. E. Kanter, Königl. Hofbuchdrucker, 1785.

H[ENNIG] [GEORG ERNST SIGISMUND,] „Zu Königsberg bei Driest 1793 ist herausgekommen: Erste Litthauische Liedergeschichte ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer Pastor zu Trempen und Ehrenmitglied der Kön. Deutsch. Gesellschaft", in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 2, H. 11, p. 826–827.

HAGEN A[UGUST], BERGIUS W., „Die Buchhändler Kanter und Nicolovius in Königsberg", in: *Neue Preußische Provinzial=Blätter*, 1850, H. 9, p. 232–252; 284–295.

LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: *1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.

MICHELINI GUIDO, *Jono Berento Iß naujo pérweizdėtos ir pagérintos Giesmû Knygos: Mörlino traktato pritaikymas poezijoje*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2010.

MICHELINI GUIDO, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

MICHELINI GUIDO, *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.

MICHELINI GUIDO, par., *D. Kleino Naujos giesmju knygos: Tekstai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Versus aureus, 2009.

MICHELINI GUIDO, par., *Lozorius Zengštokas. Giesmes Chriksczionischkos ir Duchaunischkos ir jų šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

[MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB, *Kritische Anmerkungen zu dem neuen Littauischen Gesangbuch de Anno 1781*] (rankraštis, neišlikęs).

[MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB,] *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet von C. G. Mielcke, Cantore zu Pilckallen*, Königsberg: gedruckt mit Kanterschen Schriften, 1788.

MILKUS KRISTIJONAS GOTLYBAS, „Kuklus atsakymas", in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė, Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 220–316.

MOELLER FRIEDWALD, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. 1: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V., 1968.

OLG – Ostermejeris Gotfrydas, „Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija“, in: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 298–441.

OLL – [Ostermeyer Gottfried,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793.

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Bedenken über einen Entwurf zu einem Neuen Littauischen Gesangbuch, nebst vorangesetztem Bericht von der Veranlassung dazu. Ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Past. Seniore und der Königl. deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitgliede* [...], Königsberg: gedruckt bey G. L. Hartung, Königl. Ostpreuß. Hof= und Academ. Buchdrukker, [1786].

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des Neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Erstes Stück*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1789 (knyga neišlikusi).

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich=Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehren=Mitglied*, Königsberg: gedruckt bey G. E. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1791.

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] „Avertissement“, in: *Preussisches Archiv. Sr. Majestät dem Könige allerunterthänigst gewidmet von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1792, Bd. 2, H. 8, Königsberg, [s. p.].

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] „Historische Nachrichten vom Trempenschen Kirchspiel“, in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 2, Königsberg: In der Driestischen Buchdrukkerei, auf Kosten der Gesellschaft (Bd. 2, H. 7, p. 521–551; Bd. 2, H. 8, p. 579–584).

[OSTERMEYER GOTTFRIED,] „Ueber die drei Gottheiten der alten Preussen Perkun Pykull und Potrimp. Gegen Hartknoch“, in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 1, H. 4, Königsberg: In der Driestischen Buchdrukkerei, auf Kosten der Gesellschaft, p. 299–307.

[OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos su nobaźnomis Maldomis i wienas Knygas suglaustos nů G. Ostermeyerio*, Karalauczuje: Drukawotas pas G. L. Artungą, 1781] (giesmynas neišlikęs).

[OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Giesmės*, 1791] (giesmynas neišlikęs).

OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

S[TÄUDLIN] [CARL FRIEDRICH,] „Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfr. Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore [et]c. Königsb. mit Driestischen Schr. 1793. 8. 306 S. ohne Vorr.“, in: *Göttingische Bibliothek der neuesten theologischen Literatur. Herausgegeben von Carl Friedr. Stäudlin*, 1798, Bd. 4, St. 1, p. 149–158.

TERVEEN FRITZ, *Gesamtstaat und Retablissement: Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen, Frankfurt, Berlin: Musterschmidt, 1954.

TSCHACKERT PAUL, „Stäudlin, Karl Friedrich", in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 35, Leipzig: Duncker & Humblot, 1893, p. 516–520.

WALD SAMUEL GOTTLIEB, „Die Geschichte der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preußen", in: *Preussisches Archiv. Herausgegeben von der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen*, 1793, Bd. 2, Königsberg: In der Driestischen Buchdrukkerei, auf Kosten der Gesellschaft, p. 852–892.

[БАЛТРАМАЙТИСЪ СИЛВЕСТЕРЪ,] *Сборникъ библіографическихъ матеріаловъ для географіи, исторіи, исторіи права, статистики и этнографіи Литвы. Съ приложеніемъ списка литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ съ 1553 по 1903 г. (Записки Императорскаго русскаго географическаго общества по отдѣленію этнографіи. Томъ XXV, вып. 1.). Составилъ С. Балтрамайтисъ. Изданіе второе.* С.-Петербургъ. Типографія В. Безобразова и Комп., 1904.